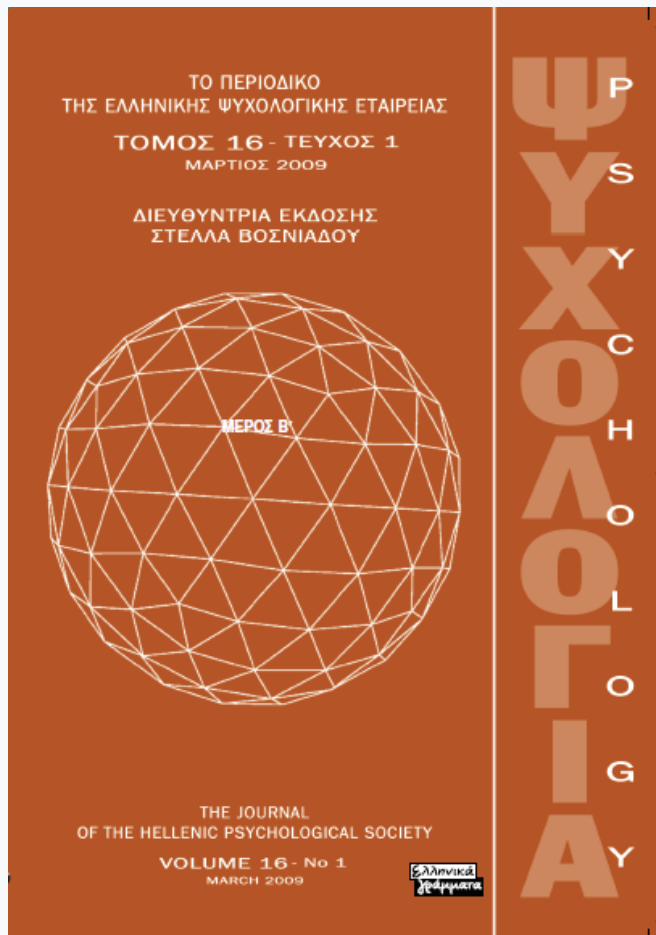

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 16, No 1 (2009)

School bullying: psychosocial effects on students

Σταύρος Κυριακίδης

doi: [10.12681/psy_hps.23804](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23804)

Copyright © 2020, Σταύρος Κυριακίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Κυριακίδης Σ. (2020). School bullying: psychosocial effects on students. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 16(1), 77-98. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23804

Θυματοποίηση στο σχολείο: ψυχοκοινωνικές συνέπειες στους μαθητές

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση των συνεπειών της θυματοποίησης που συμβαίνει στο σχολείο στους μαθητικούς πληθυσμούς. Εξετάζονται και παρουσιάζονται δύο τάξεις εμπειρικής τεκμηρίωσης. Πρώτον, συναφειακές έρευνες που εξετάζουν συγχρονικά τη συσχέτιση θυματοποίησης και διαφόρων ψυχοκοινωνικών συνεπειών, όπως η εκπαιδευτική επίδοση, η ψυχοσωματικά συμπτώματα, η κατάθλιψη, ο αυτοκτονικός ιδεασμός, η μετατραυματική διαταραχή stress και τα σωματικά τραύματα. Δεύτερον, διαχρονικές προγνωστικές έρευνες που δείχνουν ότι η θυματοποίηση προηγείται χρονικά των εκδηλώσεων διαφόρων ψυχοκοινωνικών συμπτωμάτων, και αποτελεί ισχυρό προγνωστικό παράγοντα για την πρόβλεψη μελλοντικών ψυχοκοινωνικών δυσκολιών. Τέλος γίνεται αναφορά σε έρευνες για τις μακροχρόνιες διαχρονικές συνέπειες της θυματοποίησης στο σχολείο και τη σχέση της με τη διατήρηση ψυχοκοινωνικών δυσκολιών στην ενήλικη ζωή. Σε σχέση με το τελευταίο ζήτημα οι διαθέσιμες έρευνες προσφέρουν μόνο ενδείξεις για την ύπαρξη αιτιακής σχέσης μεταξύ της θυματοποίησης στο σχολείο και της ύπαρξης ψυχοκοινωνικών δυσκολιών στην ενηλικίωση.

Λέξεις-κλειδιά: Θυματοποίηση, Ψυχοκοινωνικές συνέπειες.

1. Εισαγωγή

Η θυματοποίηση στο σχολείο είναι ένα διαχρονικό, υπαρκτό φαινόμενο στη σχολική ελληνική πραγματικότητα, όπως φαίνεται από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε ελληνικούς μαθητικούς πληθυσμούς (Pateraki & Houndoumadi, 2001. Πετρόπουλος & Παπαστυλιανού, 2001. Ανδρέου, 2004) και συναντάται και σε άλλα περιβάλλοντα στην ενήλικη ζωή (Kiriakidis & Kavoura, 2005. Kiriakidis, 2009). Ο Olweus (1994) αναφέ-

ρει ότι κάποιος θυματοποιείται όταν «εκτίθεται επανειλημμένως και για μεγάλο χρονικό διάστημα σε αρνητικές πράξεις εκ μέρους ενός ή περισσότερων μαθητών» και ως αρνητική πράξη ορίζει την περίπτωση κατά την οποία «κάποιος εκ προθέσεως προκαλεί ή επιχειρεί να προκαλέσει τραύμα ή δυσφορία σε κάποιον άλλο» (p. 1173). Το ενδιαφέρον για τη θυματοποίηση στο σχολείο έχει ξεκινήσει ως μέρος της προσπάθειας για την αναγνώριση και υπεράσπιση των ατομικών δικαιωμάτων των παιδιών που πρεσβεύουν

1. Διεύθυνση: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, 1 Καπετανάκη 29, 173 42, Αγ. Δημήτριος, Αθήνα. Τηλ./fax: 2109828455, e-mail: skyriak@syros.aegean.gr

ότι δεν πρέπει κανείς να είναι αντικείμενο κακομεταχείρισης ή διακρίσεων (Μπιτσάνη & Πανάγου, 2002. Ντάνος, 2005). Το ίδιο ενδιαφέρον εκδηλώνεται και στο να είναι το σχολικό περιβάλλον ως προς το ένα περιβάλλον ασφαλές χωρίς φόβο, που επιτρέπει την ομαλή, χωρίς περιορισμούς συνολική εξέλιξη των παιδιών (Smith, 2000). Το ενδιαφέρον αυτό έχει κινητοποιήσει την πραγματοποίηση μιας σειράς ερευνών κυρίως στη Σκανδιναβία, στην Ιαπωνία και γενικότερα στον Αγγλοσαξωνικό χώρο για τη διερεύνηση των ψυχοκοινωνικών συνεπειών της θυματοποίησης σε μαθητικούς πληθυσμούς. Μια συνοπτική αναφορά των αποτελεσμάτων αυτών των ερευνών επιχειρείται σε αυτό το άρθρο.

Η επισκόπηση επιλέγει να συζητήσει τις επιπτώσεις της θυματοποίησης. Κάποιες απόψεις σχετικές με το φαινόμενο αυτό αλλά και κάποιες ανέκδοτες αναφορές παραγόντων της εκπαιδευτικής κοινότητας τείνουν να υποστηρίζουν ότι η εμπειρία της θυματοποίησης είναι μια σχεδόν φυσιολογική κατάσταση, χωρίς συνέπειες, η οποία δεν θα έπρεπε να μας προβληματίζει, απόψεις οι οποίες φτάνουν μέχρι το σημείο να υποστηρίζουν ότι είναι μια απαραίτητη διαδικασία για να «φτιάξει κάποιος χαρακτήρα» ή «για να στρώσει» προκειμένου να μπορεί αργότερα να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις της ενήλικης ζωής. Επίσης υπάρχει και η άποψη που υποστηρίζει ότι τα ευάλωτα παιδιά γίνονται στόχοι θυματοποίησης και τα οποιαδήποτε ψυχοκοινωνικά προβλήματα των θυμάτων προϋπήρχαν στους μαθητές-θύματα και δεν προκλήθηκαν λόγω της θυματοποίησης.

Η παρούσα επισκόπηση επιχειρεί να καταρρίψει τους μύθους που συνοδεύουν το φαινόμενο της θυματοποίησης. Ο στόχος αυτό πραγματοποιείται μέσω της ανασκόπησης ερευνών δύο τάξεων: συγχρονικές και προγνωστικές έρευνες που μας δείχνουν αφενός τη συσχέτιση θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών αλλά και αφετέρου το βαθμό και την κατεύθυνση της σχέσης αλληλεπίδρασης μεταξύ θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών. Οι συνέπειες της θυματοποίησης παρουσιάζονται με βάση αρχικά την προσαρμογή των μαθητών στο σχολείο, στη συ-

νέχεια με βάση τις ψυχολογικές επιδράσεις (σωματοποίηση, κατάθλιψη, αυτοκτονικός ιδεασμός, μετατραυματική διαταραχή stress) και τέλος σε σχέση με σωματικές βλάβες που μπορεί να προκληθούν ως συνέπεια της θυματοποίησης.

2. Θυματοποίηση και εκπαιδευτική επίδοση

Η συσχέτιση της θυματοποίησης και της εκπαιδευτικής επίδοσης ακολουθεί παρακάτω όπου παρουσιάζονται συνοπτικά τα ευρήματα συγχρονικών ερευνών, με τη χρήση ερωτηματολογίου ή συνέντευξης. Τα ερευνητικά δεδομένα προέρχονται από τους ίδιους τους μαθητές και μετράται η θυματοποίηση, η οποία λειτουργικά ορίζεται κυρίως ως σωματική, λεκτική και έμμεση θυματοποίηση.

Οι Glew, Fan, Katon, Rivara και Kernic (2005) σε μια συγχρονική έρευνα, μέσω ενός ερωτηματολογίου όπου η μετρήσεις αφορούσαν διάφορες μορφές ευθείας σωματικής και λεκτικής θυματοποίησης, εξέτασαν τις επιπτώσεις της θυματοποίησης στην εκπαιδευτική απόδοση των θυμάτων σε ένα δείγμα μαθητών δημοτικού και βρήκαν ότι τα θύματα παρουσίαζαν σημαντικά χαμηλότερη επίδοση στις απαιτήσεις του σχολείου σε σχέση με τους υπόλοιπους μαθητές. Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Nansel και συνεργάτες (2004) σε μια συγχρονική έρευνα, μέσω ενός ερωτηματολογίου όπου η μετρήσεις αφορούσαν διάφορες μορφές ευθείας σωματικής και λεκτικής θυματοποίησης, όπου βρέθηκε ότι τα θύματα παρουσίαζαν υψηλότερο βαθμό σωματικών συμπτωμάτων και προβλημάτων υγείας, όπως και χαμηλότερο βαθμό προσαρμογής στο σχολικό περιβάλλον, χαμηλότερο βαθμό συναισθηματικής προσαρμογής, σχολικής επίδοσης και κακές σχέσεις με τους συνομηλίκους. Η πιο ενδιαφέρουσα πλευρά της έρευνας αυτής είναι ότι τα παραπάνω αποτελέσματα παρουσιάστηκαν και στις 25 χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα. Παρατηρήθηκε δηλαδή μια συμφωνία σε όλους τους μαθητικούς πληθυσμούς και οι συνέπειες της θυματοποίησης ήταν

σχεδόν ίδιες σε όλες τις χώρες. Φαίνεται δηλαδή ότι, ανεξάρτητα από το ιδιαίτερο κοινωνικό, πολιτισμικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον, που πιθανώς να επηρεάζει την έκταση του φαινομένου που μπορεί να διαφέρει από χώρα σε χώρα, οι συνέπειες της θυματοποίησης είναι σημαντικές και ίδιες για τα θύματα σε όλες τις χώρες.

Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Schwartz, Gorman, Nakamoto και Toblin (2005). Σε μια έρευνα 199 μαθητών Δημοτικού με μέσο όρο ηλικίας τα 9 χρόνια βρέθηκε ότι η συχνότητα της θυματοποίησης στους μαθητές σχετιζόταν με χαμηλή απόδοση στο σχολείο. Το ενδιαφέρον στοιχείο στην έρευνα αυτή ήταν ότι όχι μόνο η θυματοποίηση σχετιζόταν με τη χαμηλή απόδοση, αλλά αποτελούσε ισχυρό προγνωστικό παράγοντα για την πρόβλεψη της χαμηλής επίδοσης στο σχολείο από τους μαθητές ένα χρόνο μετά. Οι ερευνητές προτείνουν ότι η θυματοποίηση οδηγεί σε καταθλιπτικά συμπτώματα και αίσθημα μοναξιάς, τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε χαμηλή επίδοση στο σχολείο.

Οι Woods και Wolke (2004) εξέτασαν τη συσχέτιση της θυματοποίησης και της εκπαιδευτικής επίδοσης σε 1016 παιδιά της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης όπου δεν βρέθηκε συσχέτιση μεταξύ ευθείας θυματοποίησης και εκπαιδευτικής επίδοσης μεταξύ των μαθητών. Στη συγχρονική αυτή έρευνα ερωτήθηκαν οι μαθητές, μέσω μιας συνέντευξης προερχόμενης από το Bullying Questionnaire (Olweus, 1993) όπου η μετρήσεις αφορούσαν διάφορες μορφές ευθείας σωματικής και λεκτικής θυματοποίησης. Αντίθετα βρέθηκε ότι οι μαθητές που ασκούσαν έμμεση θυματοποίηση (μέσω αποκλεισμών από την ομάδα ή/και τη διάδοση φημών για κάποιους συμμαθητές τους) είχαν υψηλότερη εκπαιδευτική επίδοση σε σχέση με άλλα παιδιά που δεν εμπλέκονται σε θυματοποίηση. Οι ερευνητές ερμηνεύουν αυτή την έλλειψη συσχέτισης μεταξύ της ευθείας θυματοποίησης και της χαμηλής εκπαιδευτικής επίδοσης θεωρώντας ότι είναι πιθανό τα θύματα να στρέφονται στη σχολική εργασία και συναφείς δραστηριότητες ως έναν τρόπο διαφυγής από τα προβλήματα που τους δημιουργεί η θυματοποίηση και έτσι να αυξάνουν τις εκπαιδευτικές τους επιδόσεις, επομένως, και τους βαθμούς τους. Άλλη μια πιθανή εξήγηση είναι ότι οι θύτες, και κυρίως εκείνοι οι θύτες που χρησιμοποιούν τον κοινωνικό χειρισμό, είναι κοινωνικά επιδέξια και ευφυή άτομα που καταφέρνουν να αποφεύγουν να γίνουν αντιληπτά όταν θυματοποιούν άλλα παιδιά (Sutton & Smith, 1999). Οι ερευνητές αναφέρουν επίσης ότι οι θύτες που ασκούν θυματοποίηση με πλάγιο τρόπο είναι άτομα που τους αρέσει να πηγαίνουν στο σχολείο, έχουν λίγες μέρες απουσιών από το σχολείο και είναι τόσο σωματικά όσο και ψυχολογικά υγιή άτομα. Συνολικά φαίνεται ότι παιδιά με υψηλές εκπαιδευτικές επιδόσεις διαθέτουν εκείνες τις κοινωνικές δεξιότητες για να μπορούν να εφαρμόσουν την έμμεση θυματοποίηση. Την ίδια στιγμή τα θύματα της έμμεσης θυματοποίησης είχαν 3 φορές περισσότερες πιθανότητες να έχουν χαμηλές επιδόσεις. Οι ερευνητές πίστευαν ότι αυτό συμβαίνει γιατί η έμμεση θυματοποίηση είναι πιθανό να έχει πιο καταστροφικά και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα σε σχέση με την ευθεία και σωματική θυματοποίηση, και έτσι αποσπάται η προσοχή των θυμάτων από τη συγκέντρωση στα σχολικά καθήκοντα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα θύματα παρουσιάζονται με χαμηλότερες επιδόσεις στο σχολείο. Την ίδια στιγμή περισσότερη έρευνα είναι απαραίτητη για τη διερεύνηση των διαφορετικών μορφών θυματοποίησης και των πιθανών συνεπειών στη σχολική επίδοση ή γενικά τη σχέση θυματοποίησης και εκπαιδευτικής επίδοσης άλλα και των μεταβλητών που διαμεσολαβούν στην ύπαρξη ή όχι χαμηλής εκπαιδευτικής επίδοσης.

3. Θυματοποίηση και ψυχοσωματικά συμπτώματα

Παρακάτω παρουσιάζεται συνοπτικά η συσχέτιση της θυματοποίησης και ψυχοσωματικών συμπτωμάτων. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζονται συνοπτικά τα ευρήματα συγχρονικών ερευνών, με τη χρήση ερωτηματολογίου ή συνέντευξης όπου

τα ερευνητικά δεδομένα προέρχονται από τους ίδιους τους μαθητές και μετράται η θυματοποίηση η οποία λειτουργικά ορίζεται ως σωματική και λεκτική θυματοποίηση.

Η συσχέτιση της εμπειρίας της θυματοποίησης, σωματικής και λεκτικής, και των ψυχοσωματικών συμπτωμάτων μεταξύ μαθητών εξετάστηκε από τους Natvig, Albrektsen και Qvarnstrom (2001) στη Νορβηγία. Συνολικά εξετάστηκαν 856 έφηβοι μαθητές ηλικίας 13 έως 15 ετών. Βρέθηκε σε συμφωνία με άλλες έρευνες π.χ. (Due et al., 2005) ότι η θυματοποίηση ήταν περισσότερο αυξημένη μεταξύ των αγοριών και ότι μειώνεται όσο αυξάνει η ηλικία. Βρέθηκε ότι οι μαθητές που είχαν υποστεί θυματοποίηση από τους συμμαθητές τους στο σχολείο είχαν εκδηλώσει και περισσότερα και μεγαλύτερης έντασης ψυχοσωματικά συμπτώματα, με προεξάρχουσα μορφή κύριων συμπτωμάτων την καταθλιπτική συμπτωματολογία. Ένα σημαντικό εύρημα της έρευνας αυτής είναι ότι όσο συχνότερη ήταν η θυματοποίηση τόσο υψηλότερος ήταν ο αριθμός των ψυχοσωματικών συμπτωμάτων μεταξύ των μαθητών. Τα ευρήματα της έρευνας δηλαδή υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια σχέση δοσολογίας-αντίδρασης σχετικά με τη θυματοποίηση και την ύπαρξη ψυχοσωματικών συμπτωμάτων μεταξύ των μαθητών. Αυτή η συσχέτιση αποτελεί σοβαρή ένδειξη ότι η σχέση μεταξύ θυματοποίησης και ψυχοσωματικών συμπτωμάτων φαίνεται να είναι αιτιακή, αν και δεν μπορούμε να το υποστηρίξουμε αυτό με βεβαιότητα, καθώς ο σχεδιασμός της έρευνας είναι συναφειακής μορφής.

Οι Fekkes, Pijpers και Verloove-Vanhorick (2004) εξέτασαν το βαθμό συσχέτισης μεταξύ θυματοποίησης και ψυχοσωματικών συμπτωμάτων και συμπτωμάτων κατάθλιψης σε ένα δείγμα 2766 μαθητών δημοτικού ηλικίας 9 έως 12 ετών. Βρέθηκε ότι τα θύματα παρουσίαζαν υψηλή συσχέτιση με ένα σύνολο ψυχοσωματικών συμπτωμάτων, όπως πονοκέφαλος, προβλήματα ύπνου, κοιλιακά άλγη, άγχος, κακή διάθεση, κακή όρεξη και νυχτερινή ενούρηση. Τέλος βρέθηκε ότι τα θύματα παρουσίαζαν υψηλά ποσοστά κατάθλιψης σε σχέση με τους υπόλοιπους μαθητές, ενώ

οι μαθητές που ήταν παράλληλα θύτες και θύματα παρουσιάζαν μεγαλύτερα ποσοστά στα παραπάνω συμπτώματα. Επίσης βρέθηκε ότι οι θύτες δεν παρουσίαζαν υψηλότερα ποσοστά ψυχοσωματικών συμπτωμάτων σε σχέση με τους υπόλοιπους μαθητές.

Ο Ghandour και συνεργάτες (2004) σε μια αντιπροσωπευτική έρευνα στις Ηνωμένες Πολιτείες 8370 κοριτσιών μαθητριών δημοτικού εξέτασαν μεταξύ άλλων τη συσχέτιση της εμπειρίας θυματοποίησης με την ύπαρξη ψυχοσωματικών συμπτωμάτων. Βρέθηκε ότι κορίτσια με εμπειρία θυματοποίησης είχαν 1,4 φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να εμφανίσουν συμπτώματα πονοκεφάλου και 1,3 φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να εμφανίσουν πόνους στην πλάτη, σε σχέση με κορίτσια που δεν είχαν εμπειρία θυματοποίησης. Επίσης τα τρία τέταρτα των κοριτσιών που είχαν θυματοποιηθεί εμφάνιζαν συμπτώματα πρωινής κόπωσης.

Παρόμοια αποτελέσματα έχουν βρεθεί σε μια επίσης ευρείας κλίμακας συνεργατική έρευνα με τη συμμετοχή 28 χωρών της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής (Due et al., 2005). Στην έρευνα αυτή βρέθηκε μια σημαντική διαφοροποίηση της έκτασης της θυματοποίησης στις διάφορες χώρες αλλά και στην έκταση των διαφόρων ψυχοσωματικών συμπτωμάτων όπως αναφέρθηκαν από τους μαθητές. Παρά τις διαφοροποιήσεις αυτές όμως βρέθηκε να υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ της εμπειρίας της θυματοποίησης από τους μαθητές και των εμπειριών ψυχοσωματικών συμπτωμάτων από τους μαθητές. Δηλαδή όσο συχνότερη ήταν η εμπειρία της θυματοποίησης τόσο περισσότερα ψυχοσωματικά συμπτώματα παρουσίαζαν οι μαθητές.

Σε μία άλλη έρευνα στην Αυστραλία οι Forero, McLellan, Rissel και Bauman (1999) βρήκαν ότι η θυματοποίηση ήταν περισσότερο συχνή στα αγόρια, τα θύματα ήταν περισσότερο μοναχικά παιδιά, οι συμμαθητές τους δεν ήθελαν να περνούν χρόνο μαζί τους στο σχολείο, δεν τους άρεσε το σχολείο, περνούσαν τρία ή περισσότερα απογεύματα έξω με τους φίλους τους, κάπνιζαν και έλειπαν από το σχολείο χωρίς την άδεια

των γονέων τους, και παρουσίαζαν ψυχοσωματικά συμπτώματα σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους συμμαθητές τους που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση είτε ως θύτες είτε ως θύματα.

Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Katliana-Heino, Rimpela, Rantanen και Rimpela (2000) σε μια εκτεταμένη έρευνα δημοσκοπικού τύπου όπου συμμετείχε ένας μεγάλος αριθμός εφήβων και όπου σύμφωνα και με τις προηγούμενες έρευνες βρέθηκε η συμμετοχή σε συμπεριφορές θυματοποίησης να συσχετίζεται με την εμφάνιση πολλαπλών ψυχολογικών αρνητικών συμπτωμάτων όπως κατάθλιψη, άγχος και διάφορα ψυχοσωματικά συμπτώματα. Το ενδιαφέρον εύρημα της έρευνας αυτής είναι ότι τα προβλήματα αυτά παρουσιάζονταν με την ίδια συχνότητα τόσο στους θύτες όσο και στα θύματα, ενώ η ομάδα των μαθητών εφήβων που είχαν το ρόλο του θύτη/θύματος παρουσίαζαν την περισσότερο δυσλειτουργική εικόνα. Επίσης οι θύτες, σε συμφωνία με τις έρευνες που τους συσχετίζουν με περισσότερη παραβατική συμπεριφορά στην εφηβεία, παρουσίαζαν συχνή κατανάλωση αλκοόλ και κάπνισμα. Η αμέσως επόμενη ομάδα μαθητών με σημαντικά αυξημένες τις παραπάνω συμπεριφορές ήταν η ομάδα που ήταν και θύτες και θύματα. Γενικότερα το σύνολο των αποτελεσμάτων που έχουν προαναφερθεί συνηγορούν στην άποψη ότι η θυματοποίηση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένδειξη για την ανάπτυξη ψυχοκοινωνικών και ψυχοσωματικών δυσλειτουργιών των μαθητών στην εφηβεία αλλά όχι μόνο.

Η συνολικότερη συσχέτιση της θυματοποίησης με τη γενικότερη ψυχολογική ευρωστία των μαθητών εξετάστηκε από τον Rigby (2000) σε μια έρευνα 845 εφήβων μαθητών γυμνασίου ηλικίας από 12 έως 16 χρόνων. Βρέθηκε όπως αναμενόταν ότι τα παιδιά που ανέφεραν ότι είχαν υποστεί θυματοποίηση παρουσίαζαν επίσης λιγότερη ψυχολογική ευρωστία. Ένα άλλο όμως ενδιαφέρον στοιχείο της έρευνας είναι ότι οι μαθητές που θυματοποιούνταν συχνά και είχαν χαμηλή κοινωνική υποστήριξη φαίνεται ότι είχαν τον υψηλότερο κίνδυνο να εμφανίσουν ψυχολογικά προβλήματα. Σύμφωνα με τον Rigby (2000) η συ-

σχέτιση μεταξύ θυματοποίησης και ελλιπούς κοινωνικής υποστήριξης από την ομάδα συνομηλίκων είναι πιθανό να ερμηνευτεί ως μια αμοιβαία αλληλεπίδραση των δύο παραγόντων. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι τα παιδιά που έχουν μικρή ή καθόλου υποστήριξη από την ομάδα συνομηλίκων είναι και περισσότερο ευπαθή από τους επίδοξους θύτες, ενώ την ίδια στιγμή τα παιδιά θύματα απορρίπτονται από τα άλλα παιδιά καθώς δεν θεωρούνται ελκυστικά για σύναψη φιλικών σχέσεων. Είναι όμως εξίσου πιθανό να ισχύει το αντίστροφο ότι δηλαδή παιδιά που αντιμετωπίζουν ήδη ψυχολογικά προβλήματα γίνονται στόχοι θυματοποίησης και δεν εντάσσονται στην ομάδα συνομηλίκων έχοντας μικρή κοινωνική υποστήριξη. Είναι εμφανές ότι περισσότερη, διαχρονικού τύπου έρευνα, χρειάζεται για να μπορέσουμε να έχουμε απαντήσεις σχετικά με τις σχέσεις των παραπάνω μεταβλητών.

Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Newman, Holden και Delville (2005) σε μια έρευνα 853 φοιτητών με μέσο όρο ηλικίας 19,1 χρόνια. Κατά τα χρόνια του Λυκείου οι φοιτητές ανέφεραν σε ποσοστό 25% ότι περιστασιακά είχαν υποστεί θυματοποίηση, ενώ ένα ποσοστό της τάξης του 9% ανέφερε ότι θυματοποιούνταν συχνά. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα και άλλων ερευνών η θυματοποίηση ήταν συχνότερη μεταξύ των αγοριών. Επίσης υπήρχε μια σημαντική συσχέτιση μεταξύ της θυματοποίησης πριν και κατά τη διάρκεια του λυκείου τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια. Μεταξύ αυτών που ήταν θύματα πριν το λύκειο παρέμειναν θύματα και στη διάρκεια του λυκείου, ενώ μεταξύ αυτών που δεν υπέστησαν θυματοποίηση πριν το λύκειο μόνο ένα ποσοστό της τάξης του 11% ήταν θύματα στο λύκειο. Τέλος σύμφωνα με την εικόνα που μέχρι στιγμής έχει παρουσιαστεί η θυματοποίηση σχετιζόταν σημαντικά με την εκδήλωση συμπτωμάτων ψυχολογικής έντασης, και αυτοί οι μαθητές που θυματοποιούνταν συχνότερα ανέφεραν και περισσότερα συμπτώματα ψυχολογικής έντασης, η συχνότητα δηλαδή της θυματοποίησης σχετιζόταν με μεγαλύτερο βαθμό και ένταση των συμπτωμάτων ψυχολογικής έντασης. Ένα πολύ ση-

μαντικό εύρημα της έρευνας αυτής είναι ότι εκείνα τα παιδιά που είχαν υποστεί θυματοποίηση συχνά στο λύκειο αλλά δεν αισθάνονταν απομονωμένα από την ομάδα συνομηλίκων, δηλαδή δεν αισθάνονταν μια έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης παρουσίαζαν λιγότερα συμπτώματα ψυχολογικής έντασης στο πανεπιστήμιο. Η αντίληψη για την έλλειψη ή μη της κοινωνικής υποστήριξης μπορεί να πάρει πολλές μορφές. Πρώτον, μπορεί να αντανακλά την ύπαρξη μιας πραγματικής κοινωνικής υποστήριξης, δεύτερον, ότι κάποιες μορφές θυματοποίησης μπορεί να οδηγούν στο αίσθημα της αποξένωσης και να επηρεάζουν τα αποτελέσματα της φυσικής ή/και ψυχολογικής ευρωστίας ενώ κάποιες άλλες όχι, είτε, τρίτον, ότι η αντίληψη για τη διαθεσιμότητα της κοινωνικής υποστήριξης μπορεί να αντανακλά διαφορές στις δεξιότητες αντιμετώπισης των δυσκολιών που έχουν τα άτομα. Για παράδειγμα κάποια άτομα μπορεί να έχουν την τάση να αισθάνονται μοναχικά, ενώ για κάποια άλλα άτομα να είναι σχετικά εύκολο να αναζητούν βοήθεια από άλλους. Άνθρωποι που πιστεύουν ότι οι άλλοι είναι διαθέσιμοι να βοηθήσουν είναι περισσότερο αισιόδοξα και έχουν μεγαλύτερο αίσθημα αυτεπάρκειας. Είναι περιττό να σημειώσουμε ότι περισσότερη έρευνα χρειάζεται για την περαιτέρω ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των μεταβλητών που αναφέρθηκαν και για το ρόλο που μπορεί να έχει η διαθεσιμότητα της κοινωνικής υποστήριξης στη μείωση ή/και στην άμβλυνση των αρνητικών συνεπειών της θυματοποίησης στην ψυχοκοινωνική λειτουργία των μαθητών.

Οι Dao και συνεργάτες (2006) διερεύνησαν τη συσχέτιση μεταξύ της εμπειρίας της παρελθοντικής θυματοποίησης, του αντιλαμβανόμενου κινδύνου για θυματοποίηση και καταθλιπτικών ή/και αγχώδων συμπτωμάτων σε 186 μαθητές ηλικίας από 11 έως 14 ετών. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το 14,6% του δείγματος είχε πέσει θύμα κάποιας επιθετικής συμπεριφοράς κατά τον προηγούμενο μήνα. Τα αγόρια ανέφεραν υψηλότερα ποσοστά σωματικής επιθετικότητας αλλά και επιθετικότητας κατά της περιουσίας ενώ τα κορίτσια μεγαλύτερα ποσοστά συ-

ναισθηματικής επιθετικότητας, ενώ δεν παρουσιάστηκαν διαφορές των φύλων σχετικά με το συνολικό αριθμό εμπειριών επιθετικότητας ή στο βαθμό που παρουσίαζαν καταθλιπτικά ή/και αγχώδη συμπτώματα. Τέλος τα κορίτσια πίστευαν ότι ήταν περισσότερο ευπαθή σε πιθανές μορφές θυματοποίησης. Συνολικά βρέθηκε ότι οι επιδράσεις των εμπειριών της θυματοποίησης οδηγούσαν σε καταθλιπτικά ή/και αγχώδη συμπτώματα, διά μέσου της μεσολάβησης της αντιλαμβανόμενης ευπάθειας σε θυματοποίηση. Οι σχέσεις αυτές όμως, που ίσχυαν για τα κορίτσια δεν ίσχυαν για τα αγόρια. Η ερμηνεία που προσφέρουν οι ερευνητές είναι ότι για τα κορίτσια σημαντικότερο ρόλο στην πρόβλεψη των ψυχολογικών συμπτωμάτων έχει η αντίληψη ευπάθειας απέναντι στον κίνδυνο για θυματοποίηση, παρά οι πραγματικές εμπειρίες θυματοποίησης, ενώ στα αγόρια, τα ψυχολογικά συμπτώματα εξαρτώνταν και από τους δύο παράγοντες, δηλαδή και από την αντίληψη ευπάθειας απέναντι στη θυματοποίηση αλλά και από τις πραγματικές εμπειρίες θυματοποίησης. Συνολικά πάντως επιβεβαιώνεται η συσχέτιση θυματοποίησης, αλλά και ευπάθειας απέναντι στη θυματοποίηση, και ψυχολογικών συμπτωμάτων.

Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Finkelhor, Turner και Ormrod (2006) στις Ηνωμένες Πολιτείες σε ένα εθνικά αντιπροσωπευτικό δείγμα 2.030 παιδιών ηλικίας 2-17 ετών. Βρέθηκε ότι η θυματοποίηση στην ομάδα συνομηλίκων ήταν εξίσου σοβαρή τόσο στα μικρά παιδιά όσο και στα μεγαλύτερα. Τα μικρότερα παιδιά είχαν λιγότερες πιθανότητες να θυματοποιηθούν πολλαπλώς σε σχέση με τα μεγαλύτερα. Σε σχέση όμως με τις επιπτώσεις βρέθηκε ότι ακόμη και αν η θυματοποίηση από την ομάδα συνομηλίκων γινόταν σε χαμηλά συχνότητα συσχετιζόταν με τραυματικά συμπτώματα, και η συσχέτιση αυτή ήταν αντίστοιχη τόσο στα μικρότερα όσο και στα μεγαλύτερα παιδιά.

Συνολικά με βάση τα ερευνητικά δεδομένα που αναφέρθηκαν προκύπτει η συσχέτιση του ρόλου του θύματος με ένα ευρύ φάσμα ψυχοκοινωνικών συμπτωμάτων. Εξαιτίας του συναφειακού

χαρακτήρα των ερευνών δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι η θυματοποίηση προκαλεί τα ψυχοσωματικά συμπτώματα. Χρειάζονται διαχρονικές έρευνες για να τεκμηριωθούν αρχικά η χρονική αλληλουχία θυματοποίησης και ψυχοσωματικών συμπτωμάτων αλλά και η διερεύνηση των μεταβλητών που διαμεσολαβούν μεταξύ της εμπειρίας της θυματοποίησης και της εκδήλωσης ψυχοσωματικών συμπτωμάτων.

4. Θυματοποίηση και κατάθλιψη

Η συσχέτιση της θυματοποίησης με την καταθλιπτική συμπτωματολογία ακολουθεί παρακάτω όπου παρουσιάζονται συνοπτικά τα ευρήματα συγχρονικών ερευνών, με τη χρήση ερωτηματολογίου ή συνέντευξης όπου τα ερευνητικά δεδομένα προέρχονται από τους ίδιους τους μαθητές και μετράται η θυματοποίηση η οποία λειτουργικά ορίζεται ως σωματική και λεκτική θυματοποίηση.

Η σχέση μεταξύ καταθλιπτικών συμπτωμάτων και θυματοποίησης εξετάστηκε από τον Roland (2002) σε ένα δείγμα 2.088 εφήβων μαθητών από 44 γυμνάσια, επιλεγμένα τυχαία έτσι ώστε να αντιπροσωπεύουν τα γυμνάσια της Νορβηγίας, ηλικίας περίπου 14 ετών στη Νορβηγία. Βρέθηκε ότι τόσο οι θύτες όσο και τα θύματα παρουσίαζαν υψηλότερη καταθλιπτική συμπτωματολογία σε σχέση με τους μαθητές που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση ούτε ως θύτες ούτε ως θύματα. Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρονται από τους Salmon, James και Smith (1998).

Η συμπτωματολογία της κατάθλιψης σε σχέση με την θυματοποίηση εξετάστηκε από τους Saluja, Iachan, Scheidt, Overpeck, Sun και Giedd (2004) σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα 9.863 εφήβων μαθητών αμερικανικών σχολείων ηλικίας από 11 έως 15 ετών. Στην έρευνα αυτή βρέθηκε ότι το ποσοστό των εφήβων που ανέφεραν καταθλιπτική συμπτωματολογία αυξανόταν με την αύξηση της συμμετοχής σε συμπεριφορές θυματοποίησης είτε ως θύτες είτε ως θύματα. Η τάση αυτή ίσχυε τόσο για τα αγόρια εφήβους όσο

και για τα κορίτσια εφήβους. Το 37% των εφήβων κοριτσιών που είχαν θυματοποιηθεί και το 18% των αγοριών που είχαν θυματοποιηθεί παρουσίαζαν καταθλιπτική συμπτωματολογία. Περίπου το 46% των κοριτσιών θυτών και το 15% των αγοριών θυτών παρουσίαζαν καταθλιπτική συμπτωματολογία. Οι ερευνητές σημειώνουν ότι υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ κατάθλιψης και εμπλοκής σε συμπεριφορές θυματοποίησης για τους εφήβους μαθητές είτε ως θύτες είτε ως θύματα και για τα αγόρια εφήβους και για τα κορίτσια εφήβους. Οι Saluja και συνεργάτες (2004) σημειώνουν ότι για τα θύματα η ανάπτυξη καταθλιπτικής συμπτωματολογίας είναι αναμενόμενη καθώς κάποιος έφηβος που θυματοποιείται μπορεί να αναπτύξει συναισθήματα κοινωνικής απομόνωσης που οδηγούν σε κατάθλιψη. Η ανάπτυξη όμως κατάθλιψης στους θύτες δεν είναι τόσο εμφανής. Διάφορες έρευνες αναφέρουν ότι οι θύτες δεν παρουσιάζουν συμπτώματα κατάθλιψης ή άλλες μορφές ψυχοπαθολογίας, και δεν παρουσιάζονται γενικώς κοινωνικά απομονωμένοι από την ομάδα συνομηλίκων, ενώ άλλες δείχνουν την ύπαρξη κατάθλιψης στους θύτες. Ερμηνεύουν επίσης την ύπαρξη κατάθλιψης στους θύτες ως αποτέλεσμα του ότι είναι πιθανό να εκτίθενται σε μορφές ενδο-οικογενειακής βίας ή μορφές κακοποίησης και αυτό να τους προκαλεί κατάθλιψη. Κάποιοι άλλοι ερευνητές αναφέρουν ότι η ύπαρξη κατάθλιψης στους θύτες μπορεί να είναι αποτέλεσμα του ότι και οι ίδιοι οι θύτες μπορεί να θυματοποιούνται (van der Wal, 2005). Παρόμοια αποτελέσματα σε σχέση με την κατάθλιψη στα θύματα αναφέρονται και από τον van der Wal (2005) σε μια έρευνα 4.721 μαθητών ηλικίας 9 έως 13 ετών στην Ολλανδία όπου βρέθηκε ότι μαθητές που ήταν θύτες και θύματα μαζί, είχαν 3,52 περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν κατάθλιψη σε σχέση με μαθητές που δεν εμπλέκονταν σε συμπεριφορές θυματοποίησης. Η Craig (1998) επίσης αναφέρει σε μια έρευνα 546 μαθητών με μέσο όρο ηλικίας τα 12 έτη ότι τα θύματα παρουσίαζαν περισσότερο άγχος σε σχέση με τους θύτες και τους μαθητές που δεν εμπλέκονταν σε θυ-

ματοποίηση είτε ως θύτες είτε ως θύματα και επίσης υψηλότερη κατάθλιψη σε σχέση με τους μαθητές που δεν εμπλέκονται σε θυματοποίηση.

Παρόμοια αποτελέσματα μας αναφέρουν οι Klomek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld και Gould (2007). Η έρευνα βασίστηκε σε 2.341 εφήβους μαθητές ηλικίας από 13 έως 19 ετών σε έξι σχολεία της Ν. Υόρκης. Βρέθηκε ότι οι μαθητές που εμπλέκονται συχνότερα σε περιστατικά θυματοποίησης είτε μέσα είτε έξω από σχολείο είτε ως θύτες είτε ως θύματα βρίσκονται σε υψηλότερο κίνδυνο να παρουσιάσουν κατάθλιψη, σε σύγκριση με μαθητές που δεν εμπλέκονται σε περιστατικά θυματοποίησης είτε ως θύτες είτε ως θύματα. Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν και οι Estevez, Musitu και Herrero (2005) σε μια έρευνα με 1.068 εφήβους μαθητές ηλικίας από 11 έως 16.

Η συσχέτιση θυματοποίησης και εσωτερικευμένων προβλημάτων με προεξάρχοντα εκείνα της κατάθλιψης και του άγχους φαίνεται ότι ισχύουν και για διαφορετικούς πληθυσμούς από εκείνους που συνήθως εξετάζονται στη βιβλιογραφία, δηλαδή παιδιά λευκά Αγγλοσαξονικής καταγωγής. Η διερεύνηση της διατήρησης της συσχέτισης εσωτερικευμένων προβλημάτων και θυματοποίησης μεταξύ μεινοτικών μαθητικών πληθυσμών έγχρωμων και ισπανόφωνων εξετάστηκε από τους Peskin, Tortolero, Markham, Addy και Baumler (2007). Η συσχέτιση θυματοποίησης με την εκδήλωση καταθλιπτικών και αγχώδων συμπτωμάτων επιβεβαιώθηκε και για τους μεινοτικούς αυτούς μαθητικούς πληθυσμούς, σε μια έρευνα όπου συμμετείχαν 1.303 παιδιά έγχρωμης ή/και ισπανόφωνης καταγωγής.

Με βάση τις έρευνες που προαναφέρθηκαν προκύπτει η συσχέτιση του ρόλου του θύματος με την εκδήλωση καταθλιπτικών συμπτωμάτων. Η σχέση αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενη. Προκύπτει όμως και ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο, ότι δηλαδή καταθλιπτική συμπτωματολογία εκδηλώνεται και από τους θύτες. Το εύρημα αυτό δεν είναι προς την αναμενόμενη κατεύθυνση. Αξίζει να σημειώσουμε ότι, παρά το γεγονός ότι η κατηγορία των παιδιών που έχουν ρόλο θύτη/θύματος παρουσιάζει τη μεγαλύτερη

δυσλειτουργία, η συσχέτιση της ομάδας αυτής με την καταθλιπτική συμπτωματολογία δεν έχει πλήρως τεκμηριωθεί και προτείνεται ως στόχος μελλοντικών ερευνών. Συνολικά η εμπλοκή σε συμπεριφορές θυματοποίησης εκ μέρους των μαθητών είτε ως θυτών είτε ως θυμάτων οδηγεί στην ανάγκη για έγκαιρη πρόληψη ή και αντισταθμιστική παρέμβαση για τον περιορισμό του φαινομένου αυτού στα σχολεία.

5. Θυματοποίηση και αυτοκτονικός ιδεασμός

Η συσχέτιση της θυματοποίησης και του αυτοκτονικού ιδεασμού ακολουθεί παρακάτω όπου παρουσιάζονται συνοπτικά τα ευρήματα συγχρονικών ερευνών, με τη χρήση ερωτηματολογίου ή συνέντευξης όπου τα ερευνητικά δεδομένα προέρχονται από τους ίδιους τους μαθητές και μετράται η θυματοποίηση η οποία λειτουργικά ορίζεται ως σωματική, λεκτική και έμμεση θυματοποίηση.

Ανέκδοτες αναφορές αλλά και περιστατικά που σποραδικά αναφέρονται στα μέσα ενημέρωσης μας έχουν οδηγήσει στη συσχέτιση της θυματοποίησης με πιο σοβαρές ακόμη συνέπειες, όπως αυτή της αυτοκτονίας ή της ανάπτυξης αυτοκτονικού ιδεασμού στα θύματα. Πράγματι διάφορες έρευνες (Kim, Koh & Leventhal, 2005) αναφέρουν ότι υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ θυματοποίησης και αυτοκτονικού ιδεασμού στις κατηγορίες των παιδιών που είναι είτε θύματα είτε θύτες-θύματα και ότι υπάρχει υψηλότερη πιθανότητα (1,9 πιο πιθανό) τα θύματα να έχουν προβεί σε απόπειρα αυτοκτονίας ή/και να αναπτύξουν αυτοκτονικό ιδεασμό με την τάση αυτή να είναι περισσότερο αυξημένη στα κορίτσια που έχουν θυματοποιηθεί. Το ενδιαφέρον στοιχείο στην έρευνα αυτή είναι ότι η συσχέτιση μεταξύ της θυματοποίησης και του αυξημένου κινδύνου για απόπειρες αυτοκτονίας και του αυξημένου αυτοκτονικού ιδεασμού παραμένει στατιστικά σημαντική, ακόμη και όταν ληφθούν υπόψη άλλοι παράγοντες κινδύνου όπως το άγχος, η κατάθλιψη, το φύλο, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και

η δομή της οικογένειας. Αυτό σημαίνει ότι η εμπειρία της θυματοποίησης από την ομάδα συνομηλίκων ασκεί έναν ανεξάρτητο ρόλο, έξω και πέρα από άλλους παράγοντες επικινδυνότητας, στην απόπειρα αυτοκτονίας η/και στον αυτοκτονικό ιδεασμό στα θύματα. Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρονται και από τον van der Wal (2005) όπου σε μια έρευνα 4.721 μαθητών ηλικίας 9 έως 13 ετών στην Ολλανδία βρέθηκε ότι μαθητές που ήταν θύτες και θύματα μαζί είχαν 4,68 περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν αυτοκτονικό ιδεασμό σε σχέση με μαθητές που δεν εμπλέκονταν σε συμπεριφορές θυματοποίησης. Καθώς η αυτοκτονία αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες θνησιμότητας στην εφηβεία, είναι περιττό να επισημάνουμε ότι η αντιμετώπιση της θυματοποίησης στα σχολικά περιβάλλοντα πρέπει να προχωρήσει άμεσα. Τα αποτελέσματα αυτά βρίσκονται σε συμφωνία με τα αποτελέσματα της έρευνας των Borowsky, Ireland και Resnick (2001) όπου βρέθηκε να υπάρχουν αυξημένες πιθανότητες για απόπειρες αυτοκτονίας μεταξύ εφήβων που ήταν θύματα θυματοποίησης κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους.

Παρόμοια αποτελέσματα μας αναφέρουν οι Klomek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld και Gould (2007). Η έρευνα βασίστηκε σε 2.341 εφήβους μαθητές ηλικίας από 13 έως 19 ετών σε έξι σχολεία της Ν. Υόρκης. Βρέθηκε ότι οι μαθητές που εμπλέκονταν συχνότερα σε περιστατικά θυματοποίησης είτε μέσα είτε έξω από σχολείο είτε ως θύτες είτε ως θύματα βρίσκονταν σε υψηλότερο κίνδυνο να έχουν αυτοκτονικό ιδεασμό και να έχουν περισσότερες απόπειρες αυτοκτονίας σε σύγκριση με μαθητές που δεν εμπλέκονταν σε περιστατικά θυματοποίησης είτε ως θύτες είτε ως θύματα.

Η σχέση μεταξύ αυτοκτονικού ιδεασμού και θυματοποίησης εξετάστηκε από τον Roland (2002) σε ένα δείγμα 2.088 εφήβων μαθητών ηλικίας περίπου 14 ετών από 44 γυμνάσια, επιλεγμένα τυχαία έτσι ώστε να αντιπροσωπεύουν τα γυμνάσια της Νορβηγίας. Βρέθηκε ότι τόσο οι θύτες όσο και τα θύματα παρουσίαζαν υψηλό-

τερο αυτοκτονικό ιδεασμό σε σχέση με τους μαθητές που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση ούτε ως θύτες ούτε ως θύματα.

Ενδιαφέροντα αποτελέσματα αναφέρουν οι Kaltiala-Heino, Rimpela, Marttunen, Rimpela και Rantanen (1999) σε μια έρευνα με 16.410 εφήβους μαθητές ηλικίας από 14 έως 16 χρονών. Βρέθηκε ότι η κατάθλιψη και ο σοβαρός αυτοκτονικός ιδεασμός ήταν περισσότερο κοινοί μεταξύ εκείνων των εφήβων που είτε είχαν υποστεί θυματοποίηση είτε ήταν θύτες. Συγκεκριμένα η κατάθλιψη εμφανιζόταν με την ίδια συχνότητα και στους θύτες και στα θύματα και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό στους θύτες/θύματα. Τα κορίτσια που είτε είχαν υποστεί θυματοποίηση συχνά είτε ήταν θύτες ανέφεραν και σοβαρό αυτοκτονικό ιδεασμό, ενώ στα αγόρια ο σοβαρός αυτοκτονικός ιδεασμός σχετιζόταν με το ρόλο του θύτη. Πιο συγκεκριμένα, μετά από στατιστική προσαρμογή των μεταβλητών του φύλου και της ηλικίας, οι μαθητές που ήταν θύτες/θύματα είχαν 9,4 περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν κατάθλιψη, ενώ ακολουθούσαν τα θύματα με 5,1 πιθανότητες και οι θύτες με 4,5 πιθανότητες να εμφανίσουν κατάθλιψη, σε σχέση με μαθητές που δεν εμπλέκονταν με κανένα ρόλο στη θυματοποίηση. Σχετικά με τον αυτοκτονικό ιδεασμό οι θύτες/θύματα είχαν 12,1 περισσότερες πιθανότητες, οι θύτες 8,7 και τα θύματα 5,7 να εμφανίσουν αυτοκτονικό ιδεασμό. Τα αποτελέσματα δηλώνουν ότι τόσο η κατάθλιψη όσο και ο αυτοκτονικός ιδεασμός σχετίζονται στενά με τη θυματοποίηση είτε σε ρόλο θύματος αλλά είτε και σε ρόλο θύτη. Ακόμη και η περιστασιακή εμπλοκή σε θυματοποίηση, είτε ως θύτης είτε ως θύμα, αυξάνουν την πιθανότητα του σοβαρού αυτοκτονικού ιδεασμού ανεξάρτητα από το βαθμό κατάθλιψης. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής (Kaltiala-Heino et al., 1999) μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι ειδικοί της ψυχικής υγείας θα πρέπει να αναγνωρίσουν ότι ο ρόλος του θύτη και ο ρόλος του θύματος αποτελούν ενδείξεις για σοβαρό κίνδυνο ύπαρξης κατάθλιψης και αυτοκτονικού ιδεασμού μεταξύ των εφήβων. Επίσης στην περίπτωση που

λαμβάνει χώρα κάποια παρέμβαση για την αντιμετώπιση της κατάθλιψης, αυτή πρέπει να στοχεύει τόσο στα θύματα όσο και στους θύτες.

Οι Ivarsson, Broberg, Arvidsson και Gillberg (2005) αναφέρουν επιπρόσθετα στοιχεία για τη σχέση θυματοποίησης, κατάθλιψης και αυτοκτονικού ιδεασμού. Πιο συγκεκριμένα εξέτασαν 183 μαθητές εφήβους ηλικίας 13 έως 16 ετών. Συνολικά επιβεβαιώνεται η εικόνα που μέχρι τώρα προκύπτει από τις προηγούμενες έρευνες. Οι θύτες/θύματα παρουσίαζαν υψηλότερα ψυχιατρικά συμπτώματα σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες. Οι θύτες είχαν υψηλότερες μετρήσεις στα εξωτερικευμένα συμπτώματα (επιθετικότητα και παραβατικότητα), σε σχέση με τα θύματα και τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Τα θύματα από την άλλη είχαν χαμηλότερες μετρήσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες αναφορικά με τα εξωτερικευμένα συμπτώματα. Συνολικά το δείγμα ανέφερε 7 απόπειρες αυτοκτονίας, οι 3 από αυτές από την ομάδα θύτες/θύματα, 1 από την ομάδα των θυτών, 1 από την ομάδα των θυμάτων και 2 από την ομάδα των εφήβων που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Δεν βρέθηκε κάποια μορφή συσχέτισης μεταξύ κοινωνικών δεξιοτήτων και κάποιου ρόλου στη θυματοποίηση. Συνολικά πάντως βρέθηκε ότι τα θύματα/θύτες παρουσίαζαν τη χειρότερη γενική ψυχοκοινωνική λειτουργία σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες.

Προς την ίδια κατεύθυνση είναι και τα αποτελέσματα της έρευνας των van der Wal, de Wit και Hirasings (2003). Οι στόχοι της έρευνας ήταν η εξέταση της συσχέτισης μεταξύ θυματοποίησης (ευθείας και έμμεσης) και διαφόρων δεικτών ψυχοκοινωνικής ευρωστίας τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια. Συνολικά συμμετείχαν 4.811 παιδιά ηλικίας 9 έως 13 ετών. Βρέθηκε ότι η κατάθλιψη και ο αυτοκτονικός ιδεασμός αποτελούν κοινές επιπτώσεις της θυματοποίησης τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια. Οι σχέσεις αυτές ήταν πιο δυνατές για την έμμεση θυματοποίηση σε σύγκριση με την άμεση. Η ευθεία θυματοποίηση είχε μια σημαντική επίδραση στην κατάθλιψη και στον αυτοκτονικό ιδεασμό στα κο-

ρίτσια αλλά όχι στα αγόρια. Οι θύτες, αγόρια και κορίτσια, ανέφεραν συχνότερα παραβατική συμπεριφορά. Πιο συγκεκριμένα η ευθεία θυματοποίηση, και όχι η έμμεση θυματοποίηση, αποτελούσε παράγοντα κινδύνου για παραβατική συμπεριφορά, και αυτή η σχέση ήταν αληθής τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια. Τέλος και τα αγόρια και τα κορίτσια θύτες ανέφεραν συχνότερα καταθλιπτικά συμπτώματα και αυτοκτονικό ιδεασμό.

Σε σχέση τώρα με τον αυτοκτονικό ιδεασμό ένα μεγαλύτερο ποσοστό εφήβων στις ομάδες των θυτών/θυμάτων και θυμάτων ανέφεραν αυτοκτονικό ιδεασμό σε σχέση με τους θύτες και τους εφήβους που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση.

Συνολικά επιβεβαιώνεται η εικόνα ότι η εμπλοκή σε συμπεριφορές θυματοποίησης συσχετίζεται με την ύπαρξη αυτοκτονικού ιδεασμού. Φαίνεται επίσης ότι η συσχέτιση αυτή είναι υψηλότερη στους θύτες/θύματα και ακολουθεί η ομάδα των θυμάτων. Το ενδιαφέρον εύρημα που προκύπτει από την ανασκόπηση των ερευνών είναι ότι υψηλό αυτοκτονικό ιδεασμό παρουσιάζουν επίσης οι θύτες σε σχέση με μαθητές που δεν εμπλέκονται σε θυματοποίηση. Τα ευρήματα αυτά, σε συνδυασμό με τα ευρήματα για τη συσχέτιση της θυματοποίησης με την καταθλιπτική συμπτωματολογία, οδηγούν στην ανάγκη για έγκαιρη πρόληψη ή και αντισταθμιστική παρέμβαση για τον περιορισμό του φαινομένου αυτού στα σχολεία αλλά και την αναγκαιότητα παροχής υπηρεσιών συμβουλευτικής ψυχικής υγείας στα παιδιά που εμπλέκονται με τον ένα ή τον άλλο ρόλο σε θυματοποίηση (Kiriakidis, 2008).

Σύνδεση της θυματοποίησης με άλλες ψυχοκοινωνικές δυσκολίες (μετατραυματική διαταραχή stress, σωματικά τραύματα)

Οι αρνητικές ψυχολογικές συνέπειες της θυματοποίησης εξετάστηκαν και σε σχέση με την εκδήλωση μετατραυματικής διαταραχής stress από τους Mynard, Joseph και Alexander (2000) σε μια συγχρονική έρευνα μέσω ενός ερωτηματολογίου όπου η μετρήσεις αφορούσαν διάφο-

ρες μορφές ευθείας σωματικής και λεκτικής θυματοποίησης. Εξετάστηκαν 331 έφηβοι μαθητές του Γυμνασίου από τους οποίους περίπου το 40% ανέφεραν ότι είχαν θυματοποιηθεί κάποια στιγμή στη σχολική τους ζωή. Βρέθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ θυματοποίησης και μετατραυματικής διαταραχής stress. Το πιο ανησυχητικό εύρημα της έρευνας αυτής είναι ότι περίπου το ένα τρίτο (1/3) των μαθητών που είχαν υποστεί θυματοποίηση μπορεί να υποφέρουν από κλινικά σημαντικά επίπεδα μετατραυματικής διαταραχής stress, δηλαδή μπορεί να αντιμετωπίζουν συμπτώματα που ενδεχομένως να χρήζουν ψυχιατρικής ή/και ψυχολογικής αντιμετώπισης.

Αναφορικά με τη σχέση της θυματοποίησης και την ασφάλεια των μαθητών, οι Laflamme και συνεργάτες (2002) εξέτασαν τις συνθήκες πρόκλησης ατυχημάτων και πιο συγκεκριμένα τη συμβολή της θυματοποίησης στην πρόκληση σωματικών τραυμάτων μεταξύ παιδιών ηλικίας 10-15 ετών, μέσω 261 συνεντεύξεων και ποιοτικής ανάλυσης των αποτελεσμάτων, σε μια συγχρονική έρευνα, μέσω ενός ερωτηματολογίου όπου η μετρήσεις αφορούσαν διάφορες μορφές ευθείας σωματικής θυματοποίησης. Τα περιστατικά επιλέχθηκαν με βάση την εισαγωγή τους στο νοσοκομείο για την αντιμετώπιση των τραυματισμών. Βρέθηκε ότι μία στις δέκα περιπτώσεις το παιδί που είχε τραυματιστεί είχε υποστεί θυματοποίηση στη διάρκεια των 24 προηγούμενων ωρών. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η έρευνα αναφέρεται σε τραυματισμούς οι οποίοι είναι αρκετά σοβαροί έτσι ώστε να χρειάζεται η φροντίδα τους από νοσηλευτικό προσωπικό και εισαγωγή στο νοσοκομείο, η έρευνα λοιπόν αναφέρεται σε αρκετά σοβαρούς τραυματισμούς και όχι σε επιπόλαια τραύματα που μπορούν να αντιμετωπιστούν εξωνοσοκομειακά. Μεταξύ των παιδιών αυτών κάποια ήταν συχνά θύματα ενώ άλλα είχαν θυματοποιηθεί πρόσφατα. Συνολικά τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής είναι ενδιαφέροντα, αν και θα ήταν χρήσιμο τα ερωτήματα που τέθηκαν να εξεταστούν με ποσοτική μεθοδολογία και σε μεγαλύτερο δείγμα μαθητών, καθώς άπτονται άμε-

σα πια της ίδιας της ασφαλούς διαβίωσης των παιδιών στο σχολείο.

Η αλληλεπίδραση θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών των μαθητών στο σχολείο

Το σύνολο σχεδόν των ερευνών που έχουν αναφερθεί προηγουμένως επιβεβαιώνουν και καταδεικνύουν ότι η θυματοποίηση συσχετίζεται με ένα σημαντικό αριθμό ψυχολογικών, σωματικών και ψυχοκοινωνικών αρνητικών συμπτωμάτων στους μαθητές που βιώνουν την εμπειρία της θυματοποίησης ως θύματα. Η συνάφεια της θυματοποίησης με μια πληθώρα ψυχοκοινωνικών συμπτωμάτων, και κυρίως με την καταθλιπτικόμορφη ή καταθλιπτική συμπτωματολογία, φαίνεται να είναι αδιαμφισβήτητη.

Η ερμηνεία όμως της συσχέτισης αυτής δεν είναι αυτονόητη. Μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτήν τη συσχέτιση ως εξής: οι διάφορες ψυχοκοινωνικές δυσκολίες είναι συνέπεια της θυματοποίησης που έχουν υποστεί τα θύματα στο σχολείο. Από την άλλη πλευρά όμως είναι εξίσου πιθανό να υποθέσουμε ότι τα παιδιά που ήδη αντιμετωπίζουν διάφορα ψυχοκοινωνικά προβλήματα γίνονται αντιληπτά ως περισσότερο ευάλωτα και επιλέγονται και γίνονται στόχος θυματοποίησης. Έτσι, με βάση τις συναφειακές έρευνες που έχουμε αναφέρει, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε αν τα διάφορα ψυχοκοινωνικά προβλήματα που παρουσιάζουν τα θύματα είναι αποτέλεσμα της θυματοποίησης που έχουν υποστεί ή έχουν προηγηθεί αυτής.

Απάντηση στο ερώτημα αυτό επιχειρούμε να δώσουμε παρακάτω όπου παρουσιάζονται συνοπτικά τα ευρήματα διαχρονικών ερευνών, με τη χρήση ερωτηματολογίου ή συνέντευξης όπου τα ερευνητικά δεδομένα προέρχονται από τους ίδιους τους μαθητές και μετράται η θυματοποίηση, η οποία λειτουργικά ορίζεται ως σωματική, λεκτική και έμμεση θυματοποίηση.

Μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα αυτό μάς έχει δώσει η έρευνα των Fekkes και συνεργατών (2006). Η έρευνα έγινε σε 18 δημοτικά σχολεία

στην Ολλανδία και συμμετείχαν 1.118 παιδιά ηλικίας 9 έως 11 ετών. Στους μαθητές χορηγήθηκαν ερωτηματολόγια, που μετρούσαν τη θυματοποίηση αλλά και μια πλειάδα ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Τα ίδια ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν στους μαθητές έξι μήνες μετά την πρώτη χορήγηση στο τέλος του ακαδημαϊκού έτους. Βρέθηκε ότι μαθητές που είχαν υποστεί θυματοποίηση στην αρχή του εξαμήνου όπου δεν παρουσίαζαν ψυχοκοινωνικά προβλήματα είχαν σημαντικά υψηλότερο βαθμό κινδύνου να αναπτύξουν καινούρια ψυχοκοινωνικά προβλήματα στη διάρκεια του σχολικού έτους. Οι πιθανότητες ήταν ιδιαίτερα υψηλές για κατάθλιψη (4,18), άγχος (3,01), νυχτερινή ενούρηση (4,71), κοιλιακά άλγη (2,37) και υπερένταση (3,04). Τα αποτελέσματα αυτά τεκμηριώνουν καλύτερα την υπόθεση ότι η στρεσογόνα εμπειρία της θυματοποίησης είναι αυτή που προκαλεί στους μαθητές την ανάπτυξη διαφόρων ψυχοκοινωνικών συμπτωμάτων και βρέθηκε να ισχύουν τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια.

Την ίδια στιγμή εξετάστηκε και η άλλη εκδοχή, ότι δηλαδή μαθητές που ήδη εκδηλώνουν κάποια ψυχοκοινωνικά προβλήματα επιλέγονται ως θύματα στο σχολείο. Βρέθηκε ότι παιδιά που στην αρχή του έτους είχαν κατάθλιψη, άγχος ή κακή όρεξη βρίσκονταν σε μεγαλύτερο βαθμό επικινδυνότητας να έχουν θυματοποιηθεί μέχρι το τέλος τους σχολικού έτους. Άλλα συμπτώματα κυρίως σωματικά δεν αποτελούσαν παράγοντες κινδύνου για θυματοποίηση. Φαίνεται λοιπόν ότι τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά είναι αυτά που μπορεί να προκαλέσουν θυματοποίηση. Συνολικά φαίνεται ότι η σχέση μεταξύ ψυχοκοινωνικών συμπτωμάτων και θυματοποίησης είναι αμφίδρομη, δηλαδή τόσο η εμπειρία της θυματοποίησης οδηγεί σε ψυχοκοινωνικά συμπτώματα όσο και η εκδήλωση ψυχολογικών κυρίως συμπτωμάτων κάνει κάποιους μαθητές περισσότερο ευάλωτους με αποτέλεσμα να επιλέγονται ως θύματα από την ομάδα συνομηλίκων.

Παρόμοια στοιχεία έχει να μας δώσει η έρευνα των Arseneault και συνεργατών (2006). Η έρευνα αυτή είναι μια διαχρονική έρευνα σε δείγ-

μα 2.232 παιδιών, αντιπροσωπευτικό της Μ. Βρετανίας, γεννημένα μεταξύ 1994-1995. Μελετήθηκαν τα παιδιά που είχαν υποστεί θυματοποίηση μεταξύ της ηλικίας των 5 έως 7 ετών. Η έρευνα είχε τρεις στόχους. Ο πρώτος στόχος ήταν να διαπιστωθεί εάν τα παιδιά που είχαν υποστεί θυματοποίηση μεταξύ των ηλικιών 5 έως 7 ετών παρουσίαζαν έλλειψη συμπεριφοριστικής και σχολικής προσαρμοστικότητας στο τέλος της έρευνας όταν ήταν 7 ετών. Αυτός ο στόχος πραγματοποιήθηκε με τη χρήση μετρήσεων προβλημάτων εσωτερικευμένων, εξωτερικευμένων, κοινωνικής συμπεριφοράς, ικανοποίησης στο σχολείο και εκπαιδευτικής επίδοσης όταν τα παιδιά ήταν 7 ετών. Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα θα στοιχειοθετήσουν περαιτέρω, από ένα μεγάλο αντιπροσωπευτικό δείγμα παιδιών, την υπόθεση ότι τα θύματα και οι θύτες/θύματα παρουσιάζουν ψυχοκοινωνικές δυσκολίες. Ο δεύτερος στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση του ερωτήματος εάν τα παιδιά που θυματοποιούνταν από τους θύτες μεταξύ των ηλικιών 5 έως 7 ετών είχαν ήδη παρουσιάσει έλλειψη συμπεριφορικής και σχολικής προσαρμογής με την εισαγωγή τους στο σχολείο. Επίσης χρησιμοποιήθηκαν μετρήσεις εσωτερικευμένων, εξωτερικευμένων, προβλημάτων, κοινωνικής συμπεριφοράς και ικανοποίησης από τη φοίτηση στο σχολείο. Η γνώση εξαρχής εκείνων των χαρακτηριστικών των παιδιών που αργότερα θυματοποιούνται μπορεί να κατευθύνει τις όποιες στρατηγικές παρέμβασης για την πρόληψη. Ο τρίτος στόχος της έρευνας έθετε το περισσότερο καίριο ερώτημα, δηλαδή, εάν η θυματοποίηση συνέβαλε στα προβλήματα έλλειψης συμπεριφορικής και σχολικής προσαρμογής των θυμάτων, ανεξάρτητα από την ύπαρξη προηγούμενων προβλημάτων προσαρμογής. Εάν η θυματοποίηση οδηγεί σε τα προβλήματα προσαρμογής, ανεξάρτητα από προϋπάρχουσες ψυχοκοινωνικές δυσκολίες ή τα επιδεινώνει, τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να ενισχύσουν την υποστήριξη προγραμμάτων παρέμβασης στα σχολεία με στόχο τον έλεγχο της θυματοποίησης και τον περιορισμό των αρνητικών συνεπειών της. Βρέθηκε ότι τα παιδιά που ήταν θύματα με-

ταξύ των ηλικιών 5 έως 7 ετών είχαν σημαντικά περισσότερα προβλήματα σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίησης. Παρουσίαζαν μείωση στην κοινωνική τους συμπεριφορά και, σύμφωνα με τους δασκάλους τους, ήταν λιγότερο ευχαριστημένα στο σχολείο. Τα κορίτσια θύματα είχαν σημαντικά περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Τα θύματα όμως δεν παρουσίαζαν διαφορές αναφορικά με την εκπαιδευτική τους επίδοση. Τα παιδιά που ήταν θύτες/θύματα είχαν σημαντικά περισσότερα εσωτερικευμένα προβλήματα σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Επίσης οι θύτες/θύματα στην ηλικία των 7 ετών είχαν περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα, και παρουσίαζαν μείωση στην κοινωνική τους συμπεριφορά. Οι θύτες/θύματα ήταν σημαντικά λιγότερο ικανοποιημένοι από το σχολείο, σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση και με τα θύματα, και είχαν σημαντικά χαμηλότερη εκπαιδευτική επίδοση και μικρότερες επιδόσεις στα τεστ ανάγνωσης.

Τα παιδιά που ήταν θύματα μεταξύ των 5 και 7 ετών είχαν σημαντικά περισσότερα προϋπάρχοντα εσωτερικευμένα προβλήματα σε σύγκριση με παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση, και ήταν λιγότερο ικανοποιημένα τον πρώτο χρόνο στο σχολείο σύμφωνα με τους δασκάλους τους. Τα κορίτσια, αλλά όχι και τα αγόρια, που ήταν θύματα, είχαν σημαντικά περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Τα θύματα δεν είχαν διαφορές σε σχέση με την κοινωνική τους συμπεριφορά σε σύγκριση με παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση.

Τα παιδιά που ήταν θύτες/θύματα είχαν σημαντικά περισσότερα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα και παρουσίαζαν μείωση στην κοινωνική τους συμπεριφορά σε σχέση τόσο με τα θύματα όσο και με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Επίσης ήταν λιγότερο ικανοποιημένα τον πρώτο χρόνο του σχολείου σε σύγκριση με παιδιά που δεν εμπλέκο-

νταν σε θυματοποίηση αλλά όχι και σε σχέση με τα θύματα.

Τέλος, η θυματοποίηση συνέβαλε σημαντικά και ανεξάρτητα σε αυξημένα προβλήματα συμπεριφορικής και σχολικής προσαρμογής στην ηλικία των 7 ετών, επιπλέον και ανεξάρτητα από την έλλειψη προσαρμοστικότητας στην ηλικία των 5 ετών. Τόσο τα θύματα όσο και οι θύτες/θύματα είχαν σημαντικά περισσότερα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, παρουσίαζαν μείωση στην κοινωνική τους συμπεριφορά και ήταν λιγότερο ικανοποιημένοι στο σχολείο σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση στην ηλικία των 7 ετών, ακόμη και όταν λαμβάνονταν υπόψη η αρχική μέτρηση της συμπεριφοράς τους στην ηλικία των 5 ετών.

Σύμφωνα και με προηγούμενες έρευνες τα ευρήματα της έρευνας αυτής δείχνουν ότι τα θύματα και οι θύτες/θύματα έχουν διαφορετικές εικόνες ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έρευνα αυτή είναι από τις ελάχιστες που δείχνει ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ θυμάτων και θυτών/θυμάτων ήδη από την είσοδο στο σχολείο. Το πιο σημαντικό όμως εύρημα της έρευνας αυτής είναι ότι παρά την ύπαρξη προϋπαρχουσών συμπεριφορικών και σχολικών δυσκολιών, η θυματοποίηση στη διάρκεια των δύο πρώτων χρόνων στο σχολείο συντελεί στην αύξηση και στην επιδείνωση των προβλημάτων προσαρμογής των θυμάτων και των θυτών/θυμάτων ανεξάρτητα από τις προϋπάρχουσες δυσκολίες. Το εύρημα αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς δείχνει ότι η ύπαρξη ψυχοκοινωνικών δυσκολιών με την είσοδο των παιδιών στο σχολείο μπορεί να οδηγήσει κάποια παιδιά να γίνουν στόχοι θυματοποίησης, την ίδια στιγμή όμως δείχνει ότι η θυματοποίηση αυτή καθεαυτή προκαλεί ή/και επιδεινώνει τις ψυχοκοινωνικές αυτές δυσκολίες. Η θυματοποίηση λοιπόν και οι ψυχοκοινωνικές δυσκολίες των παιδιών φαίνεται να συνδέονται με μια σχέση αλληλεπίδρασης, ένα είδος φαύλου κύκλου, όπου οι ψυχοκοινωνικές δυσκολίες επανατροφοδοτούν τη θυματοποίηση και η θυματοποίηση προκαλεί περαιτέρω επιδείνωση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Τα αποτελέ-

σματα αυτά πάντως, το ότι η θυματοποίηση ευθύνεται για τη δημιουργία ή την περαιτέρω επιδείνωση ψυχοκοινωνικών δυσκολιών που μπορεί και να προϋπάρχουν, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η θυματοποίηση οφείλει να είναι ζήτημα πρώτης προτεραιότητας για το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας και την έναρξη εφαρμογής προγραμμάτων παρέμβασης για την έγκαιρη αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού.

Διαφορετικά όμως αποτελέσματα αναφέρουν οι Storch και συνεργάτες (2005) σε μια προγνωστική διαχρονική ενός έτους έρευνα σε 144 εφήβους ηλικίας 13-15 ετών. Στην έρευνα αυτή βρέθηκε ότι η κοινωνική φοβία και το κοινωνικό άγχος δεν αποτελούσαν προβλεπτικό προγνωστικό παράγοντα θυματοποίησης μεταξύ εφήβων μαθητών ένα χρόνο αργότερα. Το σχετικά όμως μικρό δείγμα που εξετάστηκε στην έρευνα αυτή ίσως δεν επέτρεψε να αποκαλυφθούν κάποιες σημαντικές σχέσεις.

Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Kochenderfer και Ladd (1996) όπου σε μια προγνωστική διαχρονική έρευνα ερευνήσαν μια ομάδα παιδιών αγοριών και κοριτσιών όταν ξεκινούσαν το σχολείο για πρώτη φορά. Από τα αποτελέσματα φάνηκε ότι αρχικά οι θύτες επιλέγουν ως στόχους όλα σχεδόν τα παιδιά οδηγώντας τα θύματα σε αίσθημα μοναξιάς και συμπτώματα άγχους, κάποια όμως παιδιά αντιδρούν με χειρότερο τρόπο με αποτέλεσμα αυτά τα παιδιά να επιλέγονται ως χρόνια θύματα από τους θύτες στο σχολείο.

Οι μακροπρόθεσμες συνέπειες της θυματοποίησης στην ψυχοκοινωνική και εκπαιδευτική λειτουργία των μαθητών εξετάστηκε σε μια διαχρονική έρευνα από τους Hanish και Guerra (2002). Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής παρουσιάζουν όχι μόνο τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της θυματοποίησης αλλά και μας δίνουν σοβαρές ενδείξεις ότι η θυματοποίηση προκαλεί τη μη ομαλή λειτουργικότητα των θυμάτων. Δεν πρόκειται δηλαδή απλώς για μια συσχέτιση της θυματοποίησης με την κακή ψυχοκοινωνική λειτουργικότητα των θυμάτων, ούτε ισχύει ότι τα παιδιά εκείνα που παρουσιάζουν προβλήματα

ψυχοκοινωνικής λειτουργίας είναι αυτά που κυρίως θυματοποιούνται. Φαίνεται ότι ή θυματοποίηση τουλάχιστον προηγείται αν όχι προκαλεί την κακή ψυχοκοινωνική λειτουργία των θυμάτων. Ας δούμε όμως αναλυτικά την έρευνα των Hanish και Guerra (2002). Οι Hanish και Guerra (2002) εξέτασαν τις επιπτώσεις της θυματοποίησης από τους συνομηλικούς στη λειτουργικότητα των θυμάτων στο συμπεριφορικό, κοινωνικό, συναισθηματικό και εκπαιδευτικό τομέα. Η έρευνα έγινε σε ένα δείγμα 2.064 μαθητών Δημοτικού στις Ηνωμένες Πολιτείες από τους οποίους επανεξετάστηκαν μετά την πάροδο δύο ετών οι 1.469. Βρέθηκε ότι η θυματοποίηση από τους συνομηλικούς παρουσίαζε υψηλή συσχέτιση τόσο στον ίδιο χρόνο όσο και διαχρονικά με επιθετική συμπεριφορά, απροσεξία την ώρα του μαθήματος στην τάξη, παραβατική συμπεριφορά, συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης, απόρριψη από τους συμμαθητές και χαμηλή δημοτικότητα μεταξύ των συμμαθητών εκ μέρους των θυμάτων. Τα αποτελέσματα αυτά της έρευνας παρέμεναν τα ίδια τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια και επίσης τόσο στις μικρότερες όσο και στις μεγαλύτερες ηλικίες. Σύμφωνα με τους Hanish και Guerra (2002) τα αποτελέσματα αυτά σημαίνουν ότι τα παιδιά θύματα βρίσκονται σε αυξημένο κίνδυνο να παρουσιάσουν προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής και λειτουργίας σε πολλές συμπεριφορικές, συναισθηματικές και κοινωνικές περιοχές. Επίσης, φαίνεται ότι η επιτυχής προσαρμογή των παιδιών γενικά εξαρτάται από προηγούμενες εμπειρίες αλληλεπίδρασης με τους συνομηλικούς τους.

Παρόμοια αποτελέσματα αναφέρουν οι Storch και συνεργάτες (2005) σε μια προγνωστική διαχρονική ενός έτους έρευνα σε 144 εφήβους ηλικίας 13-15 ετών όπου εξετάστηκε η δυνατότητα πρόβλεψης της κοινωνικής φοβίας και του γενικότερου κοινωνικού άγχους από την εμπειρία θυματοποίησης. Στην έρευνα αυτή βρέθηκε ότι η θυματοποίηση, και ειδικότερα η θυματοποίηση σχέσεων (δηλαδή αυτή που σχετίζεται με τον αποκλεισμό κάποιου μαθητή από την ομάδα ή/και τη διάδοση ψεύτικων φημών για κά-

ποιον μαθητή) αποτελεί προγνωστικό παράγοντα για την πρόβλεψη συμπτωμάτων κοινωνικής φοβίας στους εφήβους ένα χρόνο αργότερα. Η σχέση αυτή παρέμενε σημαντική τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια.

Παρόμοια αποτελέσματα παρουσιάζουν οι Kumpulainen και Rasanen (2000). Η έρευνα αυτή έγινε σε τρεις χρονικές περιόδους στους ίδιους μαθητές. Η χρονική περίοδος της πρώτης μέτρησης μέχρι τη δεύτερη μέτρηση ήταν 4 χρόνια και μεταξύ της δεύτερης μέτρησης και της τρίτης μέτρησης 3 χρόνια. Δηλαδή το χρονικό περιθώριο μεταξύ της πρώτης και της τελευταίας μέτρησης ήταν 7 χρόνια. Τα παιδιά στην πρώτη μέτρηση ήταν 8,5 ετών, στη δεύτερη μέτρηση 12,5 ετών και στην τελευταία μέτρηση 15,5 ετών. Βρέθηκε ότι τα παιδιά που εμπλέκονταν σε θυματοποίηση στην ηλικία των 8 ή των 12 ετών είχαν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν ποικίλα ψυχιατρικά συμπτώματα στη διάρκεια της εφηβείας σε σχέση με τα παιδιά που δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Πιο συγκεκριμένα τα παιδιά που ήταν και θύτες και θύματα στην πρώιμη ηλικία του Δημοτικού και τα παιδιά που ήταν θύματα στην πρώιμη εφηβεία είχαν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν ψυχιατρικά συμπτώματα στην εφηβική ηλικία. Στους θύτες/θύματα στην ηλικία των 8 ετών τόσο εσωτερικευμένα όσο και εξωτερικευμένα προβλήματα, καθώς και προβλήματα στις διαπροσωπικές σχέσεις παρουσιάζονταν στην ηλικία των 15 ετών σε σύγκριση με τα παιδιά που στην ηλικία των 8 ετών δεν εμπλέκονταν σε συμπεριφορές θυματοποίησης. Παρόμοια, τα παιδιά που ήταν θύτες/θύματα στην ηλικία των 12 ετών παρουσίαζαν ψυχιατρικά προβλήματα στην ηλικία των 15 ετών σε σύγκριση με τα παιδιά που στην ηλικία των 12 ετών δεν εμπλέκονταν σε θυματοποίηση. Όπως αναμενόταν οι θύτες παρουσίαζαν περισσότερα προβλήματα εξωτερικευσης και υπερδραστηριότητα στην εφηβεία.

Βρέθηκε επίσης ότι παιδιά που στην ηλικία των 8 είχαν εμπλοκή σε θυματοποίηση παρουσίαζαν παραβατική συμπεριφορά τόσο στον ίδιο χρόνο όσο και επτά χρόνια αργότερα. Πιο συ-

γκεκριμένα, η επίδραση της παρελθοντικής παραβατικότητας σε συνδυασμό με το ρόλο του θύτη ήταν αθροιστική. Έτσι παιδιά που στην ηλικία των 8 ετών ήταν θύτες και παρουσίαζαν παραβατική συμπεριφορά είχαν 5 φορές περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν παραβατική συμπεριφορά στο σχολείο στην ηλικία των 15, και εκείνα τα παιδιά που ήταν θύτες και παρουσίαζαν παραβατική συμπεριφορά στην ηλικία των 12 είχαν 40 φορές περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν παραβατική συμπεριφορά στην ηλικία των 15 ετών. Έτσι η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ θυματοποίησης και παραβατικότητας είναι όχι μόνο ενδιαφέρουσα αλλά και επιβεβλημένη. Συνολικά τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν την εικόνα ότι η θυματοποίηση συνδέεται με ψυχικά προβλήματα τόσο στον ίδιο χρόνο, όσο και μακροπρόθεσμα, διαχρονικά, αποτελώντας ισχυρό προβλεπτικό παράγοντα δυσλειτουργίας σε μελλοντικό χρόνο, στη διάρκεια της εφηβείας.

Επιπλέον τεκμηρίωση των διαχρονικών μακροπρόθεσμων συνεπειών της θυματοποίησης στην ψυχοκοινωνική λειτουργία των μαθητών παρέχεται από την έρευνα των Bond και συνεργατών (2001). Μελέτησαν 2.680 μαθητές διαχρονικά. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η θυματοποίηση ήταν σχετικά εκτεταμένη και σταθερή στο σύνολο του δείγματος και στις επαναληπτικές μετρήσεις. Τα δύο τρίτα των θυμάτων στον πρώτο χρόνο της μέτρησης ανέφεραν ότι παρέμεναν θύματα και στο δεύτερο χρόνο. Επίσης επαληθεύτηκε η συσχέτιση μεταξύ θυματοποίησης και συμπτωμάτων κατάθλιψης και άγχους μεταξύ των μαθητών. Ένα σημαντικό εύρημα της έρευνας είναι ότι το ιστορικό θυματοποίησης είναι ισχυρός προγνωστικός παράγοντας της έναρξης συμπτωμάτων άγχους ή/και κατάθλιψης, και η σχέση αυτή παραμένει σημαντική ακόμη και όταν λαμβάνονται υπόψη μετρήσεις για τις κοινωνικές σχέσεις των μαθητών. Φαίνεται λοιπόν ότι η θυματοποίηση προηγείται τουλάχιστον χρονικά των συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας, δίνοντας έτσι μια μεγαλύτερη τεκμηρίωση για τον αιτιακό ρόλο της θυματοποίησης

στην ανάπτυξη ψυχολογικών συμπτωμάτων. Τέλος η αντίθετη υπόθεση ότι δηλαδή η έλλειψη ψυχολογικής ευρωστίας οδηγεί σε θυματοποίηση δεν επιβεβαιώνεται από τα αποτελέσματα της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα στην έρευνα αυτή το 30% όλων των μαθητών με συμπτώματα κατάθλιψης μπορούσε να αποδοθεί στο ιστορικό θυματοποίησης, εάν στατιστικά εξισώναμε τρίτους σχετικούς παράγοντες. Αυτό δείχνει ότι η επίδραση της θυματοποίησης στην εμφάνιση συμπτωμάτων άγχους ή/και κατάθλιψης στον πληθυσμό αυτό είναι δυναμικά πολύ ισχυρή. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής συνηγορούν στην άποψη ότι, εάν καταφέρουμε να έχουμε προγράμματα παρέμβασης για τη μείωση της θυματοποίησης στα σχολεία, η ψυχική ευρωστία των μαθητών θα μπορούσε να επωφεληθεί σε μεγάλο βαθμό από αυτά.

Επιπλέον στοιχεία για το ρόλο της θυματοποίησης στις αρνητικές ψυχοκοινωνικές συνέπειες στην εξέλιξη των παιδιών μακροπρόθεσμα αναφέρονται από τους Schwartz και συνεργάτες (1998). Εξετάστηκαν συνολικά 585 παιδιά. Τα παιδιά στην πρώτη μέτρηση ήταν 8-9 ετών και στη δεύτερη μέτρηση 10-11 ετών. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά που θυματοποιούνται συχνά από τους συνομηλικούς τους στο σχολείο είχαν αυξημένο κίνδυνο για προβλήματα προσαρμοστικής συμπεριφοράς τόσο στο σχολείο όσο και στο σπίτι. Επιπλέον βρέθηκε ότι η θυματοποίηση στην παιδική ηλικία σχετίζεται με συμπεριφορική προσαρμοστικότητα τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά (για περίοδο 2 ετών στην παρούσα έρευνα). Ακόμη και όταν η επίδραση άλλων σχετικών μεταβλητών (π.χ. Επιθετικότητα, απόρριψη από την ομάδα συνομηλικών, πρώιμη συμπεριφορική διαταραχή) ελέγχονται στατιστικά, η θυματοποίηση στην ομάδα συνομηλικών παραμένει ένας σημαντικός προγνωστικός παράγοντας συμπεριφορικών δυσκολιών σε πολλές περιοχές. Επομένως, η εμπειρία της θυματοποίησης από τους συνομηλικούς είναι πιθανό να διαδραματίζει έναν αιτιακό ή/και αθροιστικό ρόλο στην ανάπτυξη συμπεριφορικών προβλημάτων. Η θυματοποίηση επίσης φαί-

νεται να συσχετίζεται περισσότερο με προβλήματα εξωτερικής/έλλειψης ελέγχου της συμπεριφοράς σε σύγκριση με εσωτερικευμένα ή/και προβλήματα υπερβολικής ανάσχεσης.

Οι Khatri, Kupersmidt και Patterson (2000) εξέτασαν τη συσχέτιση της θυματοποίησης στην πρόβλεψη συναισθηματικών και συμπεριφορικών δυσκολιών σε μια διαχρονική έρευνα ενός έτους σε ένα δείγμα 471 μαθητών. Βρέθηκε ότι η επιθετικότητα από την ομάδα συνομηλικών σχετιζόταν με μελλοντική εκδήλωση εξωτερικευμένων προβλημάτων (επιθετικότητας και παραβατικότητας). Η σχέση αυτή βρέθηκε ότι ίσχυε κυρίως για τα κορίτσια. Σε αντίθεση με ό,τι αναμενόταν η θυματοποίηση αποτελούσε προγνωστικό παράγοντα αυτοαναφερόμενης έλλειψης δημοτικότητας, αλλά όχι και κατάθλιψης. Τέλος η θυματοποίηση μεταξύ των κοριτσιών αποτελούσε προγνωστικό παράγοντα για την πρόβλεψη της παραβατικότητας. Συνολικά τα αποτελέσματα είναι σε συμφωνία με τα δεδομένα προηγούμενων ερευνών που συντείνουν στο γεγονός ότι τα προβλήματα στις σχέσεις με τους συνομηλικούς, συγκεκριμένα η θυματοποίηση, αποτελούν ισχυρό προγνωστικό παράγοντα ψυχοπαθολογίας.

Η εικόνα που προκύπτει από τις διαχρονικές έρευνες που εξετάζουν τη χρονική αλληλουχία μεταξύ θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών επιβεβαιώνει τη συσχέτιση που προκύπτει από τις συγχρονικές έρευνες. Φαίνεται λοιπόν ότι πράγματι παιδιά που αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικές δυσκολίες μπορεί να στοχοποιηθούν και να θυματοποιηθούν. Την ίδια στιγμή όμως προκύπτει ότι η εμπειρία της θυματοποίησης προηγείται χρονικά και αποτελεί ισχυρό ανεξάρτητο προγνωστικό παράγοντα εμφάνισης ή επιδείνωσης προϋπαρχουσών ψυχοκοινωνικών δυσκολιών. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνουν τη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών, σημειώνοντας όμως το γεγονός ότι η κατεύθυνση και ο βαθμός της επίδρασης μεταξύ θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών είναι ισχυρότεροι από την αντίστροφη σχέση.

Μακροπρόθεσμες συνέπειες της θυματοποίησης στην ενηλικίωση

Ένα άλλο ερώτημα είναι εάν οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις της θυματοποίησης στο σχολείο από θύτες συμμαθητές διατηρούνται μέχρι την ενήλικη ζωή. Στο ερώτημα αυτό προσπάθησαν να απαντήσουν οι McCabe και συνεργάτες (2003). Εξέτασαν τη σχέση μεταξύ διαφορετικών αγχωτικών συμπτωμάτων και την ιστορία των ατόμων σε σχέση με τις εμπειρίες θυματοποίησής τους. Η βασική υπόθεση της έρευνας ήταν ότι αντίξοες εμπειρίες σκληρού πειράγματος και θυματοποίησης στο παρελθόν θα συναντώνταν κυρίως σε άτομα με κοινωνική φοβία, καθώς η κοινωνική φοβία έχει ως βασικό χαρακτηριστικό το φόβο απέναντι σε κοινωνικές περιστάσεις, όπου το άτομο φοβάται κυρίως μήπως έρθει σε αμηχανία, σε δύσκολη θέση ή μήπως γίνει ρεζίλι. Ο βασικός προβληματισμός των ατόμων με κοινωνική φοβία είναι μήπως αξιολογηθεί αρνητικά από τους άλλους ανθρώπους. Σύμφωνα με την έρευνα αυτή βρέθηκε ότι το 92,3% των ατόμων με κοινωνική φοβία ανέφεραν την ύπαρξη εμπειριών θυματοποίησης στην παιδική τους ηλικία. Το ποσοστό αυτό ήταν σημαντικά υψηλότερο στα άτομα με κοινωνική φοβία, σε σχέση με άτομα με ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή και διαταραχή πανικού. Επίσης η ύπαρξη αυτοαναφερόμενων εμπειριών θυματοποίησης εμφάνιζε συσχέτιση για το σύνολο του δείγματος συνολικά με την έναρξη της αγχώδους διαταραχής (κοινωνική φοβία, ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή, κρίσεις πανικού) σε μικρότερη ηλικία, μεγαλύτερο αριθμό ψυχοκοινωνικών προβλημάτων στην παιδική και εφηβική ηλικία (συναισθηματικά-συμπεριφορικά προβλήματα, νομικά προβλήματα, προβλήματα προσαρμογής στο σχολείο, χρήση ψυχοτρόπων ουσιών, ή/και ιατρικά προβλήματα) και αυξημένο άγχος σε κοινωνικές περιστάσεις. Αξίζει να αναφέρουμε ότι τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής βασίζονται σε αυτοαναφορές των υποκειμένων εμπειριών του παρελθόντος, γεγονός που μεθοδολογικά δεν μας επιτρέπει να καταλήξουμε σε τεκμηριωμένη σχέση μεταξύ προηγούμε-

νων εμπειριών θυματοποίησης και ψυχοπαθολογικών εκδηλώσεων. Παρ' όλα αυτά προσφέρουν κάποιες ενδείξεις ότι οι εμπειρίες της θυματοποίησης μπορεί να συσχετίζονται με εκδηλώσεις ψυχοπαθολογίας στην ενήλικη ζωή, τουλάχιστον αναφορικά με την εκδήλωση κοινωνικής φοβίας.

Η συσχέτιση του σοβαρού πειράγματος ως μορφή θυματοποίησης στο σχολείο και η γενικότερη διαπροσωπική λειτουργία στην ενήλικη ζωή εξετάστηκαν και από τους Ledley και συνεργάτες (2006) σε ένα δείγμα 414 φοιτητών. Στην έρευνα βρέθηκε ότι η ανάκληση ιστορικού συχνής θυματοποίησης μέσω σοβαρού πειράγματος στην παιδική ηλικία συσχετιζόταν με το γεγονός ότι τα άτομα αυτά αισθάνονται μικρότερη άνεση με την οικειότητα και την εγγύτητα στις σχέσεις, μικρότερη άνεση στο να εμπιστευτούν και να βασιστούν στους άλλους και υψηλότερο βαθμό ανησυχίας ότι δεν έχουν αγαπηθεί ή μήπως εγκαταλειφθούν από τις σχέσεις τους με τους άλλους. Βρέθηκε επίσης ότι η ανάκληση ιστορικού θυματοποίησης στην παιδική ηλικία συσχετιζόταν με χαμηλότερη αυτοεκτίμηση στον κοινωνικό τομέα κατά την πρώιμη ενηλικίωση. Δεν βρέθηκε καμιά συσχέτιση στο βαθμό ανάκλησης θυματοποίησης και τον αριθμό των φίλων που ανέφεραν οι φοιτητές στην πρώιμη ενηλικίωση στην έρευνα αυτή. Οι συγγραφείς της έρευνας υποστηρίζουν, πάντως, ότι μπορεί να μην υπήρχε συσχέτιση μεταξύ θυματοποίησης και αριθμού φίλων, αλλά είναι πιθανό η ποιότητα των σχέσεων με τους φίλους τους να μην ήταν ικανοποιητική. Αυτό όμως παραμένει ένα ερώτημα το οποίο μένει να διερευνηθεί, καθώς δεν εξετάστηκε στην παραπάνω έρευνα.

Συνολικά φαίνεται ότι οι φοιτητές με ιστορικό θυματοποίησης στο παρελθόν τους, παρουσιάζουν προβλήματα λειτουργικότητας στις σχέσεις οικειότητας, αλλά και χαμηλή πίστη στον εαυτό τους ότι μπορούν να τα καταφέρουν στον κοινωνικό τομέα. Τα αποτελέσματα αυτά βεβαίως, όπως και στην προηγούμενη, έρευνα βασίζονται σε ανάκληση της θυματοποίησης από το παρελθόν, κάτι που μεθοδολογικά δεν μας επιτρέπει να μιλήσουμε καθόλου για αιτιακή σχέ-

ση μεταξύ πρώιμων εμπειριών θυματοποίησης και δυσλειτουργικότητα στην ενήλικη ζωή. Ακόμη και η απλή συσχέτιση είναι επισφαλής. Τα αποτελέσματα όμως είναι χρήσιμα, καθώς μας προσδιορίζουν μια τάση ή και κάποιες ενδείξεις για τη συσχέτιση της θυματοποίησης στην παιδική ηλικία με ψυχοκοινωνικά προβλήματα στην ενήλικη ζωή, και ενισχύουν την άποψη ότι είναι πιθανό τα αποτελέσματα της θυματοποίησης να είναι τόσο σοβαρά ώστε να παραμένουν μέχρι την ενηλικίωση των θυμάτων. Είναι πιθανό, αλλά όχι ακόμη αποδεδειγμένο, ότι διάφορες εσωτερικές ανασφάλειες που προκαλεί η θυματοποίηση στην παιδική ηλικία παραμένουν μέχρι την ενηλικίωση και εκφράζονται με αντιλήψεις ανεπάρκειας για τις προσωπικές ικανότητες και προσδοκίες για αρνητική αξιολόγηση από τους άλλους.

Οι Miller και Vaillancourt (2007) εξέτασαν τις πιθανές συνέπειες της θυματοποίησης στην παιδική ηλικία και την εμφάνιση τελειομανίας στην ενηλικίωση. Εξετάστηκαν 162 φοιτητές με μέσο όρο ηλικίας 20,14 χρόνια. Συνολικά τα αποτελέσματα της έρευνας υποστηρίζουν την υπόθεση ότι υπάρχει μια σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ της ανακαλούμενης έμμεσης θυματοποίησης από την ομάδα συνομηλίκων και της τελειομανίας στον παρόντα χρόνο, ενώ δεν βρέθηκε κάποια συσχέτιση μεταξύ σωματικής και λεκτικής θυματοποίησης στην παιδική ηλικία και τελειομανίας στον παρόντα χρόνο. Αξίζει βέβαια να σημειώσουμε ότι τα αποτελέσματα αυτά βασίζονται στην ανάκληση εμπειριών θυματοποίησης στην παιδική ηλικία από τους φοιτητές κάτι που παρουσιάζει προβλήματα όσον αφορά την εγκυρότητα και αξιοπιστία των δεδομένων αυτών. Είναι σίγουρο ότι μια διαχρονικού τύπου έρευνα θα μας έδινε καλύτερες απαντήσεις για τη σχέση παιδικής θυματοποίησης και τελειομανίας στην ενηλικίωση. Παρ' όλα αυτά τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής μάς δίνουν κάποιες ενδείξεις για τη σχέση αυτή.

Συνολικά, με βάση τα ερευνητικά δεδομένα που αναφέρθηκαν, προκύπτουν ενδείξεις για τη συσχέτιση του ρόλου του θύματος με ένα ευρύ

φάσμα ψυχοκοινωνικών συμπτωμάτων τα οποία διατηρούνται στην ενήλικη ζωή. Εξαιτίας του συναφειακού χαρακτήρα των ερευνών, αλλά και των ερευνητικών δεδομένων που προκύπτουν κυρίως μέσω ανακαλούμενων πληροφοριών από τη σχολική ηλικία των συμμετεχόντων στις έρευνες, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι η θυματοποίηση προκαλεί τις ψυχοκοινωνικές δυσκολίες που διατηρούνται μέχρι την ενήλικη ζωή. Χρειάζονται διαχρονικές έρευνες για να τεκμηριωθεί αρχικά η χρονική αλληλουχία θυματοποίησης και ψυχοκοινωνικών δυσκολιών, αλλά και η διερεύνηση των μεταβλητών που διαμεσολαβούν μεταξύ της εμπειρίας της θυματοποίησης και της εκδήλωσης και διατήρησης των ψυχοκοινωνικών δυσκολιών στην ενήλικη ζωή.

6. Συμπεράσματα

Αυτό που παρατηρείται από αυτή την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας είναι ότι το φαινόμενο της θυματοποίησης είναι ένα υπαρκτό φαινόμενο στο σχολικό περιβάλλον, με σοβαρές και ίσως μακροχρόνιες επιπτώσεις στα θύματα. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι συνέπειες της θυματοποίησης είναι σημαντικές, σοβαρές, ίδιες σε διαφορετικούς μαθητικούς πληθυσμούς, παρουσιάζουν σταθερότητα και υπάρχουν ενδείξεις ότι μπορεί να εκτείνονται και στην ενήλικη ζωή και σε ένα ευρύτερο φάσμα ψυχοκοινωνικής λειτουργικότητας.

Η θυματοποίηση μπορεί να αποτελέσει παράγοντα δημιουργίας προβλημάτων στους μαθητές, μετατρέποντας το σχολικό περιβάλλον σε ένα μη ασφαλές χώρο διαβίωσης (Κυριακίδης, 2007). Είναι απαραίτητη η διερεύνηση του φαινομένου αυτού στην ελληνική πραγματικότητα, η καταγραφή του, η καταγραφή των χαρακτηριστικών των θυτών και των θυμάτων, οι πιθανές αιτίες του. Επίσης είναι εμφανής η αναγκαιότητα συγκριτικής αξιολόγησης του φαινομένου διεθνώς με το ελληνικό σχολείο. Κρίνεται απαραίτητη η ευαισθητοποίηση των εμπλεκόμενων μερών της εκπαιδευτικής κοινότητας για την

αντιμετώπιση του φαινομένου καθώς και η ενσωμάτωση οδηγιών στην εκπαιδευτική πολιτική για την αντιμετώπιση της θυματοποίησης στην καθημερινή σχολική πραγματικότητα (Κάβουρα, 2001). Επίσης είναι απαραίτητο τα προγράμματα σπουδών για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών να συμπεριλάβουν την κάλυψη του φαινομένου αυτού και να τροφοδοτήσουν τους εκπαιδευτικούς με τρόπους αντιμετώπισής του. Όπως σχολιάζουν οι Πετρόπουλος και Παπαστυλιανού (2001), τα φαινόμενα βίας και επιθετικότητας στο σχολείο έχουν σχέση κυρίως με τις ομάδες και τους θεσμούς με τους οποίους οι μαθητές έρχονται σε άμεση επαφή, άρα τα όποια προγράμματα αντιμετώπισης της θυματοποίησης στο σχολείο μπορούν να είναι αποτελεσματικά μέσα από παρεμβάσεις οι οποίες προκύπτουν από το συνδυασμό πολλών παραμέτρων που αλληλεπιδρούν, όπως κράτος, εκπαιδευτικό σύστημα, οικογένεια, σχολική κοινότητα, εκπαιδευτικοί, μαθητές.

Οι προσπάθειες αυτές είναι ιδιαίτερα χρήσιμη να υπάρξουν μέσα στη γενικότερη προσπάθεια για την αναβάθμιση της παιδείας αλλά και την εφαρμογή συνολικής διοίκησης ποιότητας στις σχολικές μονάδες (Κυριακίδης, 2007).

Βιβλιογραφία

- Ανδρέου, Ε. (2004). Η βία στο σχολείο ως συλλογική διεργασία: ψυχοκοινωνικές διαστάσεις και αλληλεπιδράσεις μαθητών και μαθητριών που εμπλέκονται σε περιστατικά θυματοποίησης. Στο Μ. Ζαφειροπούλου & Γ. Κλεφτάρας (Επιμ.) *Εφαρμοσμένη κλινική ψυχολογία του παιδιού* (227-244). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Arseneault, L., Walsh, E., Trzesniewski, K., Newcombe, R., Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2006). Bullying victimization uniquely contributes to adjustment problems in young children: a nationally representative cohort study. *Pediatrics*, *118*(1): 130-138.
- Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Rubin, K., & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *BMJ*, *323*: 480-484.
- Borowsky, W., Ireland, M., & Resnick, M. D. (2001). Adolescent Suicide Attempts: Risk and Protectors. *Pediatrics*, *107*, 485-493.
- Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, *24*, 123-130.
- Dao, T. K., Kerbs, J. J., Rollin, S. A., Potts, I., Gutierrez, R., Choi, K., Creason, A. H., Wolf, A., & Prevatt, F. (2006). The association between bullying dynamics and psychological distress. *Journal of Adolescent Health*, *39*, 277-282.
- Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P., Currie, C. and The Health Behaviour in School-Aged Children Bullying Working Group (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, *15*, (2): 128-132.
- Estevez, E., Musitu, G., & Herrero, J. (2005). The influence of violent behavior and victimization at school on psychological distress: the role of parents and teachers. *Adolescence*, *40*(157), 183-196.
- Fekkes, M., Pijpers, F., Fredriks, M., Vogels, T., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2006). Do bullied children get ill, or do ill children get bullied? A prospective cohort study on the relationship between bullying and health related symptoms. *Pediatrics*, *117*, 1568-1574.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M. & Verloove-Vanhorick, S. P. (2004). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims. *Journal of Pediatrics*, *144*, 17-22.
- Finkelhor, D., Turner, H., & Ormond, R. (2006). Kid's stuff: The nature and impact of peer and sibling violence on younger and older children. *Child Abuse & Neglect*, *30*, 1401-1421.
- Forero, R., McLellan, L., Rissel, C., & Bauman, A. (1999). Bullying behaviour and psychological health among school students in New South

- Wales, Australia: cross sectional survey. *BMJ*, 319, 344-348.
- Ghandour, R. M., Overpeck, M. D., Huang, Z. J., Kogan, M. D., & Scheidt, P. C. (2004). Headache, stomachache, backache, and morning fatigue among adolescent girls in the United States. *Archives of Pediatric Adolescent Medicine*, 158, 797-803.
- Glew, G. M., Fan, M. Y., Katon, W., Rivara, F. P. and Kernic, M. A. (2005). Bullying, psychosocial adjustment and academic performance in elementary school. *Archives of Pediatric Adolescent Medicine*, 159, 1026-1031.
- Hanish, L. D., & Guerra, N. G. (2002). A longitudinal analysis of patterns of adjustment following peer victimization. *Development and Psychopathology*, 14, 69-89.
- Ivarsson, T., Broberg, A. G., Arvidsson, T. & Gillberg, C. (2005). Bullying in adolescence: Psychiatric problems in victims and bullies as measured by the Youth Self Report (YSR) and the Depression Self-Rating Scale (DSRS). *Nordic Journal of Psychiatry*, 59, 365-373.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Marttunen, M., Rimpela, A., & Rantanen, P. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: school survey. *BMJ* (319), 348-351.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Rantanen, P., & Rimpela, A. (2000). Bullying at school-an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 23, 661-674.
- Κάβουρα, Ν. (2001). Εκπαιδευτικά προγράμματα & βιωματική προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, Δημοσιευμένα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Ελληνική Ψυχολογική Εταιρεία, τόμος 8.
- Khatri, P., Kupersmidt, J. B., & Patterson, C. (2000). Aggression and peer victimization as predictors of self-reported behavioral and emotional adjustment. *Aggressive Behavior*, 26, 345-358.
- Kiriakidis S. P. (2008). Bullying and suicide attempts among adolescents kept in custody. *Crisis The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 29(4), 216-218.
- Kiriakidis S. P. (2009). Prediction of bully and victim status among young male offenders. *Hellenic Journal of Psychology*, 6, 66-79.
- Kiriakidis S. P., & Kavoura, A., (2005). Bullying in the workplace: current empirical findings and suggestions for intervention and future research, *Διοίκηση και Οικονομία*, 2, 135-147.
- Kim, Y. S., Koh, Y.-J., & Leventhal, B. L. (2005). School bullying and suicidal risk in Korean middle school students. *Pediatrics*, 115, 357-363.
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., & Gould, M. S. (2007). Bullying, depression and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(1), 40-49.
- Kochenderfer, B. J., & Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, 67, 1305-1317.
- Kumpulainen, K., & Rasanen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence, an epidemiological sample. *Child Abuse & Neglect*, 24 (12), 1567-1577.
- Κυριακίδης Σ. Π. (2007). Θύτες και θύματα: Ερευνητικά δεδομένα και τρόποι αντιμετώπισης της θυματοποίησης στο σχολείο. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 122(α), 93-116.
- Laflamme, L., Engstrom, K., Moller, J., Alldahl, M., & Hallqvist, J. (2002). Bullying in the school environment: an injury risk factor? *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106, 20-25.
- Ledley, D. R., Storch, E. A., Coles, M. E., Heimberg, R. G., Moser, J., & Bravata, E. A. (2006). The relationship between childhood teasing and later interpersonal functioning, *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 28, 33-40.
- McCabe, R. E., Antony, M. M., Summerfeldt, L. J., Liss, A., & Swinson, R. P. (2003). Preliminary examination of the relationship between anxiety disorders in adults and self-reported history of teasing or bullying experiences. *Cognitive Behaviour Therapy*, 32, 187-193.
- Miller, J. L., & Vaillancourt, T. (2007). Relation between childhood peer victimization and adult

- perfectionism: are victims of indirect aggression more perfectionistic? *Aggressive Behavior*, 33, 230-241.
- Μπιτσάνη, Ε., & Πανάγου, Β. (2002). Ευρώπη και πολιτισμός: ζητήματα πολιτικής. *Επιστημονική Επετηρίδα Εφαρμοσμένης Έρευνας*, 1, 83-111.
- Mynard, H., Joseph, S., & Alexander, J. (2000). Peer victimisation and posttraumatic stress in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 29, 815-821.
- Natvig, G. K., Albreksten, G., & Qvarnstrom, U. (2001). Psychosomatic symptoms among victims of school bullying. *Journal of Health Psychology*, 6(4): 365-377.
- Nansel, T. R., Graig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., & Ruan, J. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviours and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatric Adolescence Medicine*, 158, 730-736.
- Newman, M. L., Holden, G. W., & Delville, Y. (2005). Isolation and the stress of being bullying. *Journal of Adolescence*, 28, 343-357.
- Ντάνος, Α. (2005). Η ηθική και νομοθετική διάσταση της προστασίας του καταναλωτή σύμφωνα με τη Συνθήκη του Maastricht. *Αρχαία Οικονομικής Ιστορίας*, τόμ. XVII, τχ. 1, 153-165.
- Olweus, D. (1994). Bullying at schools: Basic facts and effects of a school-based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1171-1190.
- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school children in Athens, Greece. *Educational Psychology*, 21, 167-175.
- Πετρόπουλος, Ν., & Παπακυλιανού, Α. (2001). Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρίας στο σχολείο. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Peskin, M. F., Tortorelo, S. R., Markham, C. M., Addy, R. C., & Baumler, E. R. (2007). Bullying and victimization and internalizing symptoms among low-income Black and Hispanic students. *Journal of Adolescent Health*, 40, 372-375.
- Rigby, K. (2000). Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, 23, 57-68.
- Roland, E. (2002). Bullying, depressive symptoms and suicidal thoughts. *Educational Research*, 44(1), 55-67.
- Salmon G, James A, Smith DM. (1998). Bullying in schools: self reported anxiety, depression, and self esteem in secondary school children. *British Medical Journal*, 317, 924-925
- Saluja, G., Iachan, R., Scheidt, P. C., Overpeck, M. D., Sun, W., & Giedd, J. N. (2004). Prevalence of and risk factors for depressive symptoms among young adolescents. *Archives of Pediatric Adolescence Medicine*, 158, 760-765.
- Schwartz, D., Gorman, A. H., Nakamoto, J. & Toblin, R. L. (2005). Victimization in the peer group and children's academic functioning. *Journal of Educational Psychology*, 97(3), 425-435.
- Schwartz, D., McFadyen, S., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1998). Peer group victimization as a predictor of children's behavior problems at home and in school. *Development and Psychopathology*, 10, 87-99.
- Smith, P. (2000). Bullying and harassment in schools and the rights of children. *Children and Society*, 14, 294-303.
- Storch, E. A., Masia-Warner, C., Crisp, H., & Klein, R. G. (2005). Peer victimization and social anxiety in adolescence: A prospective study. *Aggressive Behavior*, 31, 437-452.
- van der Wal, M. F. (2005). There is bullying and bullying. *European Journal of Pediatrics*, 164, 117-118.
- van der Wal, M. F., de Wit, C. A. M., & Hirasing, R. A. (2003). Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111, 1312-1317.
- Woods, S., & Wolke, D. (2004). Direct and relational bullying among primary school children and academic achievement. *Journal of School Psychology*, 42, 135-155.

School bullying: psychosocial effects on students

STAYROS KIRIAKIDIS¹

ABSTRACT

The present paper is a review of the literature of the effects of school bullying on student populations. The paper focuses on two types of evidence. First, correlational studies examining concurrently the relationship between bullying and several psychosocial difficulties, such as academic achievement, psychosomatic symptoms, depression, suicidal ideation, post-traumatic stress disorder and physical harm. Second, longitudinal studies are reviewed showing that bullying is a strong predictive factor of several psychosocial difficulties. Finally studies are reported about the long term effects of school bullying even during adulthood. In relation to this issue the available studies offer only some limited evidence for a causal relation between school bullying and later difficulties of psychosocial functioning in adulthood.

Key words: Bullying, Psychosocial difficulties.

1. Address: Kapetanaki 29, 173 42 Athens, Greece. Tel./fax: 2109828455, e-mail: skyriak@syros.aegean.gr